

Geliş Tarihi: 29 Eylül 2025
Kabul Tarihi: 12 Mayıs 2026

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish History Studies
XXVI/52 (2026 Bahar/Spring), ss.215-246.

DOI: 10.18244/ctad.1793364

Araştırma Makalesi / Research Article

BİRİNCİ MECLİSİN GİZLİ OTURUMLARINDA KADIN (1920–1923): TARTIŞMALAR VE YAKLAŞIMLAR*

Hacer KARABAĞ ARSLAN**

Öz

Bu makale, Birinci Dönem TBMM Gizli Celse Zabıtlarında kadınların hangi bağlamlarda ve hangi siyasal anlamlarla görünür kılındığını incelemektedir. Araştırmada gizli celse zabıtlarının ilk üç cildi taranmış, nitel belge çözümlemesi ve tematik okuma yöntemiyle değerlendirilmiştir. Kadınlara doğrudan ya da dolaylı değinen 371 metin parçası MAXQDA ile kodlanmıştır. Bulgular, kadınların meclis gündemine aile, asker ailesi, dul, yetim olarak veya göç ve tahliye meseleleri üzerinden girdiğini göstermektedir. İkinci baskın tema, işgal, isyan ve iç güvenlik tartışmalarında kadın bedenini ulusal meşruiyet ve namus söyleminin merkezine yerleştiren şiddet anlatılarıdır. Kadın emeği ise daha sınırlı biçimde, iase, ikmal ve Tekâlif-i Milliye bağlamında görünür olmaktadır. Çalışma, gizli celse söyleminin kadını bağımsız siyasal özne olarak değil, savaş dönemi toplumunun ailevi, ahlaki ve güvenlikçi düzeni içinde temsil ettiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Sözcükler: Millî Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları, kadın tarihi, toplumsal cinsiyet.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(e.posta: hkarabag@uludag.edu.tr), (ORCID: 0000-0003-4855-5665).

WOMEN IN THE SECRET SESSIONS OF THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY (1920–1923): DEBATES AND APPROACHES

Abstract

This article examines how women appeared in the Secret Session Minutes of the First Grand National Assembly of Türkiye and what political meanings were attached to them. It surveys, without sampling, the first three published volumes of the First Term Secret Session Minutes and combines qualitative document analysis with thematic reading. With MAXQDA 24 support, 371 text units containing direct or indirect references to women were coded. The findings show that women entered the parliamentary agenda primarily through the family: as wives, mothers, widows, dependents, and members of soldiers' households, especially in discussions of migration, evacuation, and subsistence. A second dominant cluster consists of honor- and violence-centered narratives that placed women's bodies at the core of debates on occupation, rebellion, and internal security. Women's labor appeared more limited and mainly in relation to provisioning, transport, and Tekâlif-i Milliye. The article argues that the secret-session discourse did not construct women as autonomous political subjects; instead, it positioned them within the familial, moral, and security order of wartime society.

Keywords: *National Struggle, Grand National Assembly of Türkiye, Secret Session Minutes, women's history, gender.*

Giriş

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) Birinci Dönemi, savaşın yönetildiği ve aynı zamanda yeni bir meşruiyet dilinin, iktidar önceliklerinin ve siyasal düşünce çerçevesinin biçimlendiği kurucu dönemdir. Bu dönemin önceliklerini ve bakış açısını izlemenin en elverişli yollarından biri Meclis tutanaklarıdır. Savaş koşullarının askerî ve siyasî hassasiyetleri nedeniyle kapalı yürütülen gizli celseler ise açık oturumlarda geri planda kalan sevk ve idare, güvenlik, firar, tahliye, iaşe, diplomasi ve iç düzen kaygılarını daha doğrudan izlemeyi sağlar.¹ Dolayısıyla gizli celse zabıtları, siyasal karar alma süreçlerinin yanı sıra bunların toplumsal karşılıklarını da izlemeye imkân verir. Kadınların bu karşılıklar içinde nasıl konumlandırıldığı ise dönemin toplumsal anlayışını çözümlemek açısından ayrı bir önem taşır.

¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: "İkinci Grup"*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 15–27; Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920–1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 11–23; Ömer Keskin, "TBMM Gizli Celselerinde Öne Çıkan Meseleler (1920–1934)," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 2 (2015): 183–202.

Birinci Meclis’in temsil yapısı, kadınların siyasal temsiline yer vermeyen bir çerçeve içinde şekillenmişti. Buna karşılık gizli celse zabıtlarında kadınlara ilişkin çok sayıda kayıt yer almaktadır. Bu kayıtlarda kadın, asker ailesinin bir ferdi, şiddetin mağduru, casusluk şüphesinin konusu ya da seferberlik yükünü taşıyan emek gücü olarak ortaya çıkar. İncelemenin odağı, bu atıfların yoğunlaştığı tarihsel durumlar ile taşıdıkları siyasî anlamdır. Gizli celseler, kamuoyuna dönük söylemin geri çekildiği bu zemini incelemek bakımından ayrı bir önem taşır.

Mevcut literatür dört tartışma hattında toplanabilir. İlk grup çalışma, Millî Mücadele yıllarında kadınların mitingler, yardım cemiyetleri, istihbarat, cephe gerisi emek ve lojistik alanlarındaki katkılarını öne çıkarır ve “fedakâr Anadolu kadını” imgesini merkeze alarak kadınların katkılarını betimler.² İkinci grup, feminist tarih yazımı içinde kadınların yurttaşlık rejimindeki yerini sorgular. Millî Mücadele’ye katılımın eşit siyasî haklara dönüşmemesine, reformların devlet merkezli niteliğine ve kadınların karar alma süreçlerinin dışında tutulmasına dikkat çeker.³ Milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet üzerine yazılan çalışmalar ise kadın bedeninin nasıl ulusal namus, kültürel süreklilik ve ahlak sınırlarının bir simgesi hâline getirildiğini gösterir.⁴ Son olarak, TBMM zabıtlarını siyasal tarih, sosyal politika veya metin madenciliği açısından kullanan çalışmalar vardır.⁵ Ancak gizli celse zabıtlarında kadın meselesinin

2 Şefika Kurnaz, “Millî Mücadele’de Türk Kadını,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12, 34 (1996): 257–268; Mustafa Eski, *20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları*, (Ankara: Önder Matbaacılık, 2008), 56–60; Esma Torun Çelik, “Türk Kadın Kahramanı Kara Fatma,” *Turkish Studies* 11, 16 (2016): 131–158; Nilgün Nurhan Kara, “Millî Mücadele’nin Kadın Kahramanlarından Gördesli Makbule Hanım”, *Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*, ed. Nilgün Nurhan Kara, Latif Daşdemir ve Özer Küpeli (İzmir: Meta Basım, 2008), 345–354.

3 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 13–31; Şirin Tekeli, “Emergence of the Feminist Movement in Turkey”, *The New Women’s Movement: Feminism and Political Power in Europe and the USA*, ed. Drude Dahlerup (London: Sage, 1986), 179–199; Şirin Tekeli, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri,” *Türk Toplumunda Kadın*, ed. Nermin Abadan-Unat (İstanbul: Ekin Yayınları, 1982), 365–379; Ayşe Saktanber, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, cilt 2, ed. Ahmet İnsel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 323–339; Nermin Abadan-Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını,” *Türk Toplumunda Kadın*, ed. Nermin Abadan-Unat (İstanbul: Ekin Yayınları, 1982), 12–13.

4 Deniz Kandiyoti, “Identity and Its Discontents: Women and the Nation,” *Millennium: Journal of International Studies* 20, 3 (1991): 429–443; Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, çev. Ayşin Bektaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 84–95; Nilüfer Göle, *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996), 13–14; Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 138–142.

5 Necdet Hayta ve Tuğba Belenli, “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar,” *Belleten* 80, 287 (2016): 279–306; Hazine Doğualp Çiçek, “Atatürk Dönemi TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Türk Kadınının Birey Olma Süreci (1920–1938),” *Anasay* 24, (2023): 105–132; Hüseyin Polat ve Mesut Körpe, “TBMM Genel Kurul Tutanaklarından Yakın Anlamli Kavramların Çıkarılması,” *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 11, 3 (2018): 235–244; İlyas Topçu, “Birinci ve İkinci TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi,” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, (2018): 93–109; Ali Kaşığıuşun, “Kurtuluş Savaşı’nda İaşe: TBMM Zabıt Cerideleri Ekseninde Bir Değerlendirme

tarihsel bağlamıyla birlikte ele alındığı bir çalışma ile karşılaşılmamıştır.

Konunun tarihsel arka planı Cumhuriyet'in ilk yıllarını aşmakta, II. Meşrutiyet'in parlamenter tecrübesine kadar uzanmaktadır. Kadınların siyasal temsili ve seçmenliği meselesi Osmanlı Devleti'nin Meclis-i Mebusan'ında da gündeme gelmiş, 14 Haziran 1909 tarihli görüşmelerde kadınların seçimlere katılımı fikri tartışılmış, ancak kabul görmemiştir.⁶ Birinci TBMM'nin 3 Nisan 1923 tarihli açık oturumunda Tunalı Hilmi Bey, mebus sayısı belirlenirken kadınların da nüfusa dâhil edilmesini gündeme getirmiş, öneri tartışılmış, ancak meclis çoğunluğunca kabul görmemiştir.⁷

Bu çalışmanın literatüre katkısı ise iki noktada toplanmaktadır. İlk olarak, kadınları Birinci Meclis'in kapalı müzakere alanındaki temsilleri üzerinden ele almaktadır. İkinci olarak, dijital kodlama ile elde edilen dağılımları tarihsel bağlamla birlikte yorumlamak ve frekansları savaş ve kriz anlarında sıklaşan söylem kümelerini izlemeye yarayan göstergeler olarak değerlendirmektedir. Çalışmanın temel savı şudur: Tamamı erkeklerden oluşan Birinci Meclis'in gizli celse zabıtlarında kadın, bağımsız bir siyasî özne konumundan ziyade savaşın sevk ve idaresine bağlı aile, ahlak, güvenlik ve seferberlik düzeninin parçası olarak kurulmaktadır.

(1920–1922),” *XIX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt VII, ed. A. Kaymak vd. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023).

6 Bu tartışma, Osmanlı Meclisi Mebusanının 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909) tarihli 92. İnikadında, Kanun-ı Esasî'nin 65. maddesi görüşülürken gerçekleşmiştir. Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, mebus sayısının belirlenmesinde temel alınan “elli bin nüfus-u zükürda (erkek nüfusta) bir kişi” ibaresindeki “zükür” kelimesinin çıkarılmasını teklif etmiştir. Lütfi Fikri Bey, mebusların tüm milleti temsil ettiğini belirterek, mebus sayısının tayininde kadınların da hesaba katılması gerektiğini ve hesabın yüz bin nüfusta bir mebus şeklinde yapılmasını savunmuştur. Bu öneriye karşı çıkan İstanbul Mebusu Kozmî Efendi, Osmanlı'da kadınların siyasî işlere doğrudan karışmadığını ve onlara tabi oldukları erkekler dolayısıyla vekâlet edildiğini ifade etmiştir. Kozmî Efendi ayrıca, henüz Avrupa'da dahi yapılmamış olan böyle bir uygulamanın Osmanlı Devleti'nin mevcut durumuyla orantılı olmayacağını dile getirmiştir. Tartışmaların neticesinde Meclis Reisi tarafından Lütfi Fikri Bey'in teklifi oylamaya sunulmuş, ancak kimsenin kabul yönünde el kaldırmaması üzerine teklif reddedilmiştir. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 4, 92. İnikad, 1 Haziran 1325, 355-356.

7 Tutanaklara göre Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, ikinci seçmen sayısının belirlenmesinde temel alınan “erkek nüfus” (nüfus-u zükür) esasına itiraz ederek, savaşlar nedeniyle sayıları erkeklerden fazla olan anaların da nüfus hesabına dâhil edilmesini istemiştir. Tunalı Hilmi Bey'in “Kadınlara intihabedilmek hakkını verin demiyorum... Şeriatı hürmet ederim” şeklindeki açıklamalarına rağmen, “Analar cennetten bile yüksektirler” sözleri mecliste büyük bir gürültüye, ayak patırtılara ve “Milletin hissiyatıyla oynamalı” şeklindeki sert protestolara yol açmıştır. Aynı oturumda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise yirmi bin erkek nüfusa bir mebus düşmesi esasının aslında kadınları da hesaba kattığını, kadınların siyasî rüşde erene kadar aile reislerine oy vermiş gibi telakki edildiklerini savunmuştur. Sonuç olarak Tunalı Hilmi Bey'in kadınların nüfustan sayılması yönündeki çıkışı meclisten destek görememiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 28, 17. İçtima, 3 Nisan 1339, 319–324; Hadiye Yılmaz, “1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası,” *Atatürk Yolu Dergisi* 59, (2016): 268–270.

1. Yöntem

Çalışma, nitel belge çözümlemesi ile tematik çözümlemeyi birlikte kullanmaktadır. Temel kaynak malzeme, TBMM tarafından yayımlanan Gizli Celse Zabıtları’nın Birinci Dönem’e ait ilk üç cildir.⁸ Bahsedilen üç cilt, savaş dönemini kapsamı bakımından tercih edilmiş ve kadınlarla ilgili doğrudan ve dolaylı tüm kayıtlar incelemeye alınmıştır. Gizli celseler savaşın aciliyetlerini, güvenlik kaygılarını ve erkek egemen siyasî dili taşıyan belgeler olarak ele alınmıştır.

Kodlama sürecinde MAXQDA 24’ten yararlanılmıştır. Çözümleme, tündengelsel ve tümevarımsal aşamaları birlikte içeren karma bir yöntemle yürütülmüştür.⁹ İlk aşamada kadınlığı doğrudan ya da dolaylı biçimde çağrıştıran kavramlar (kadın, kız, anne/ana, zevce, kerime, hemşire, aile, ırz, namus, dul, yetim, fahişe vb.) üzerinden başlangıç kodları oluşturulmuştur. Ardından zabıtlar yeniden okunmuş, tekrar eden örüntüler doğrultusunda casusluk, tahliye, firar, idari zafiyet, azınlık kadınları, seçkin kadınlar, ahlaki panik ve Bolşevizm gibi alt temalar netleştirilmiştir. Bu süreç sonunda beş ana tema belirlenmiştir: (1) Kadın Emeği ve Katkısı, (2) Namus Söylemi ve Şiddet, (3) Dolaylı Olarak Kadın, (4) İdeoloji, Ahlak ve Siyaset, (5) Diğer Kadınlar.

Çalışmada kodlama birimi, kadınlara doğrudan atıf yapan ya da kadınlığı aile, namus, güvenlik ve toplumsal düzen bağlamında çağırıcı anlamlı paragraf veya metin bölümleridir. Her metin parçası bir ana tema altında değerlendirilmiş, gerekli durumlarda birden fazla bağlam koduyla ilişkilendirilmiştir. Kodlama kelime sayımına indirgenmemiş, her metin parçası, konuşmayı yapan mebus, celse tarihi ve tartışmanın bağlamı ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu bağlamsal değişkenler özellikle askerî-güvenlik, iktisadî, iç güvenlik/isyan, azınlıklar ve ideoloji/Bolşevizm başlıkları altında tanımlanmıştır. Bu sayede MAXQDA frekansları, hangi söylemlerin hangi tarihsel eşiklerde yoğunlaştığını görmeye olanak sağlamıştır.

MAXQDA’nın sunduğu Kod Matris Tarayıcısı ve Kod İlişkileri Tarayıcısı, temaların zaman ve bağlama göre dağılımını görünür kılmıştır. Ancak bu araçlar yorumun ikamesi olarak kullanılmamıştır. Örneğin bir temanın askerî-güvenlik bağlamıyla yüksek eşleşme göstermesi, ancak bu eşleşmenin Kütahya-Eskişehir bozgunu, Tekâlif-i Milliye uygulamaları, Sakarya öncesi tahliye tartışmaları, Pontus isyanı ya da firar sorunuyla

8 TBMM Gizli Celse Zabıtları (Cilt 1–3), (Ankara: TBMM Basımevi, 2023).

9 John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, 3. bs. (Thousand Oaks, CA: Sage, 2013), 190–197; Virginia Braun ve Victoria Clarke, “Using Thematic Analysis in Psychology,” *Qualitative Research in Psychology* 3, 2 (2006): 77–101; Matthew B. Miles ve A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, 2. bs. (Thousand Oaks, CA: Sage, 1994), 58–61.

ilişkilendirilmesi hâlinde tarihsel anlam kazanmaktadır. Bu nedenle çalışma, dijital sınıflandırmayı tarihsel yorumun zeminini oluşturan bir ön aşama olarak kabul etmektedir.

Araştırmanın geçerliliği, kodların doğrudan zabit örnekleri ve tarihsel bağlamla birlikte yorumlanmasıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁰ Güvenilirlik için kodlama mantığı açık biçimde tanımlanmış, benzer metin parçalarının aynı tematik çerçevede değerlendirilmesine dikkat edilmiştir. Çalışmanın temel sınırlılığı, kaynağın doğasından kaynaklanmaktadır: gizli celse zabıtları, kadınların doğrudan sesinden çok erkek siyasî aktörlerin kadınlara bakışını kayda geçirir. Bu nedenle inceleme, Birinci Meclis'in kadınları nasıl adlandırdığını ve anlamlandırdığını ele almaktadır.

2. Bulgular

Bu çalışmada incelenen üç ciltlik korpusta, kadınlara doğrudan ya da dolaylı atıf içeren 371 metin parçası kodlanmıştır.

Tablo 1. TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Kadın Söylemi Kod Kitabı

Ana Kod	Açıklama	Alt Kodlar ve Açıklamaları
1. Kadın Emeği ve Katkısı	Millî Mücadele sürecinde kadınların üstlendiği doğrudan ve dolaylı emek rolleri, cephe ve cephe gerisindeki katkıları.	• Cephe Gerisi Hizmetler (Lojistik/İaşe): Lojistik destek, taşıma, iaşe (erzak hazırlama, ekmek pişirme), tarım ve ev idaresi. • Sağlık Hizmetleri (Hemşirelik): Hilâl-i Ahmer gibi kurumlarda yaralı bakımı ve hemşirelik faaliyetleri. • Gönüllü Katılım ve Fedakârlık Retoriği: Maddi bağışlar, imece usulü yardımlar, “fedakâr Anadolu kadını” imgesi.
2. Namus Söylemi ve Şiddet	“Namus” (ırz, iffet) kavramının söylemsel kullanımı ve savaş döneminde kadın bedenine yönelik şiddetin temsili.	• Meşrulaştırma Aracı Olarak Namus: Millî Mücadele'nin temel motivasyonlarından biri olarak kadının namusunun korunması. • Cinsel Şiddet ve Tecavüz: İşgal ve isyan bölgelerinde kadınlara yönelik cinsel şiddet anlatıları. • Katliam ve Zulüm (Mağduriyet): Kadınların ve çocukların öldürülmesi, zulüm ve mağduriyet anlatıları.
3. Dolaylı Olarak Kadın	Kadınların aile içindeki konumları ve geleneksel rolleri.	• Geleneksel Roller: Kadınların anne, eş veya aile bireyi olarak tanımlanması. • Dul ve Yetimler: Şehit ailelerine yönelik maaş, yardım ve himaye tartışmaları. • Kadını doğrudan ifade etmeyen ifadeler.

10 Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 12. bs. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 376–377.

4. İdeoloji, Ahlak ve Siyaset	Kadınların ideolojik tartışmalarda, toplumsal ahlak kaygılarında ve siyasal propaganda-da ele alınış biçimi.	• Ahlaki Düzen ve Kontrol: Toplumsal ahlak ve denetim kaygıları. • Bolşevizm ve Kadının Konumu: Bolşevik ideolojinin aile yapısına tehdit olarak sunulması.
5. Diğer Kadınlar	Türk/Müslüman kimliği dışındaki veya norm dışı görülen kadın gruplarına yönelik söylemler.	• “Düşman Kadını” İmgesi: Düşman tarafındaki kadınların gaddarlık veya yozlaşma sembolü olarak temsili. • Siyasi Araçsallaştırma (Propaganda/Casusluk): Kadınların propaganda veya casuslukta kullanılması. Azınlık Kadınları: Rum, Ermeni vb. gayrimüslim kadınların sadakat, mülkiyet ve ahlaki durumlarına ilişkin tartışmalar. • Ahlaki Açıdan “Öteki” Kadınlar: Fuhuşla suçlanan kadınlar. • “Elit” Türk Kadınlar: Yönetici ve idareci eşleri olarak meclis gündeminde yer alan figürler.

Tematik dağılım açık bir hiyerarşi sunmaktadır: Metin parçalarının 163’ü (%43,9) “Dolaylı Olarak Kadın”, 93’ü (%25,1) “Namus Söylemi ve Şiddet”, 63’ü (%17,0) “Diğer Kadınlar”, 29’u (%7,8) “İdeoloji, Ahlak ve Siyaset” ve 23’ü (%6,2) “Kadın Emeği ve Katkısı” başlığı altında toplanmıştır. Bu tablo, kadınların Meclis gündeminde ağırlıklı aile, namus, güvenlik ve toplumsal düzen eksenlerinde kurulduğunu açığa çıkarır.

Şekil 1. Gizli Celse Zabıtlarında Kadınlara Dair Söylemlerin Kod Bulutu

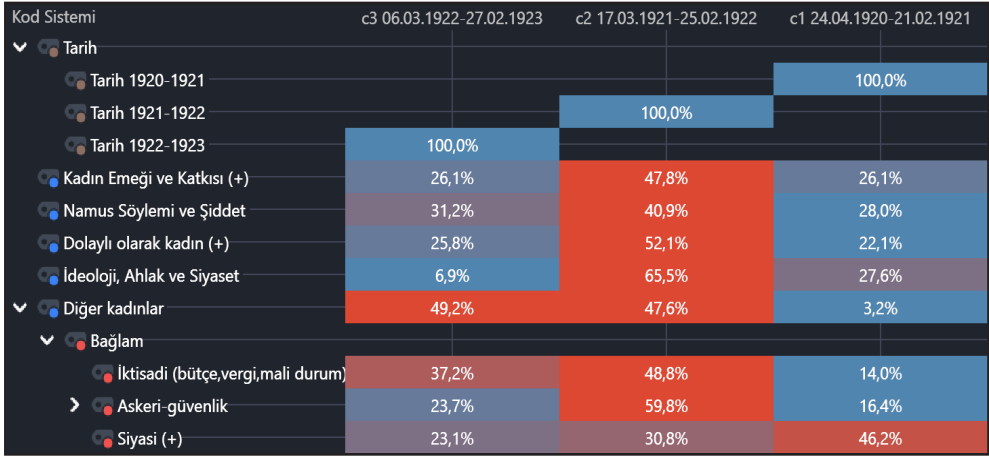
Tematik sıralama, kadınların en sık aile kurumu üzerinden görünür kılındığını göstermektedir. Meclis söylemi kadını öncelikle anne, eş, dul, yetim yakını ya da asker ailesinin unsuru olarak düşünmektedir. İkinci büyük küme olan namus söylemi, kadın bedeninin savaşın meşruiyet dilindeki merkezi yerini belirginleştirir. Kadın emeğinin düşük frekansı ise önemsizlikten çok, bu emeğin ikmal krizleri, sevkıyat sorunları ve idari suistimaller konuşulurken gündeme gelmesiyle ilgilidir.

Şekil 2’de görülen sözcük dağılımı, müzakere alanının erkek egemen bir hitap düzeni içinde kurulduğuna işaret etmektedir. “Bey”, “Efendiler” gibi ifadelerin baskınlığı, konuşma alanının cinsiyetlenmiş yapısını görünür kılar. Buna karşılık “aile” ve “ailesi” kelimelerinin görece sıklığı, kadınların doğrudan siyasal özne kimliğinden çok aile ilişkileri üzerinden temsil edildiğini destekler.

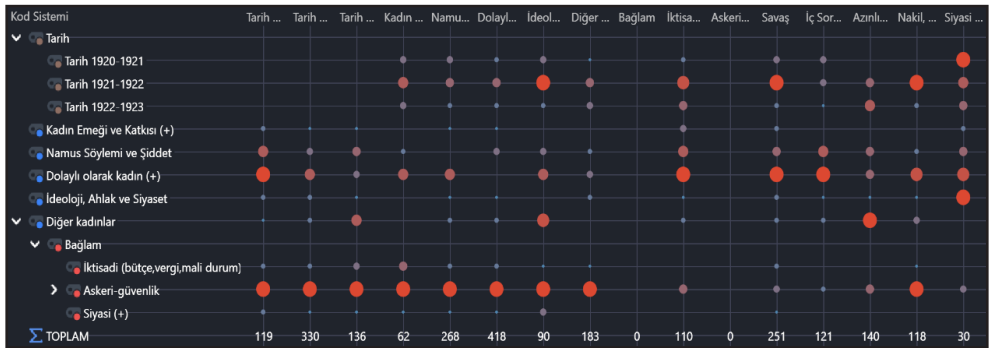
Şekil 2. Kodlanan Bölümlerin Kelime Bulutu

Temaların yıllara göre dağılımına bakıldığında, en yoğun kayıtların 1921–1922 yıllarına ait olduğu görülür. Bu artış, Kütahya-Eskişehir bozgunu, Ankara’nın tahliye ihtimali, Sakarya öncesi ve sonrasındaki seferberlik baskısı, Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanışı, Pontus bölgesindeki güvenlik krizi, firar sorunu ve işgal bölgelerinden gelen şiddet raporlarıyla yakından ilişkilidir. Kadınlarla ilgili konular da bu kriz başlıklarının içinde gündeme gelmiştir. Başka bir deyişle 1921–1922 yoğunluğu, Meclis’in kadın meselesini doğrudan savaşın bir parçası olarak ele aldığını gösterir.

Şekil 3. Tema ve Bağlam Zamansal Dağılımı (Kod Matris Tarayıcısı)

Kod İlişkileri Tarayıcısı (Şekil 4) bütün ana temaların askerî-güvenlik bağlamıyla güçlü biçimde kesiştiğini göstermektedir. Bu bulgu, savaş döneminin dinamiklerinden kaynaklanmakta ve kadın meselesinin gizli oturumlarda sosyopolitik bir meseleden ziyade, savaş yönetimi ve iç güvenlik konularıyla birlikte ele alındığını ortaya koymaktadır. Aynı görsel, “Dolaylı Olarak Kadın” temasının iktisadi konularla da örtüştüğünü ortaya koyar. Bu örtüşme Tekâlif-i Milliye emirleri, dul-yetim maaşları, asker ailelerinin geçimi, tahliye, iaşe ve firari ailelerine yönelik yaptırımlar gibi konular etrafında şekillenir. “Namus Söylemi ve Şiddet” başlığının askerî-güvenlik bağlamıyla güçlü biçimde örtüşmesi ise cinsel şiddet ve ırz anlatılarının yalnızca mağduriyet kaydı olmadığını, aynı zamanda savaşı meşrulaştıran bir dil olarak işlediğine işaret eder. MAXQDA görselleri kadın meselesinin hangi başlıklarda yoğunlaştığını da göstermektedir ve bu yoğunlaşmalar ancak dönemin siyasal ve toplumsal krizleriyle birlikte okunduğunda anlam kazanmaktadır.

Şekil 4. Kod İlişkileri Tarayıcısı

2.1. Kadın Emeği ve Katkısı

Kadın emeği ve katkısı teması, 23 metin parçasıyla en düşük frekanslı kategorilerden biridir. Bu niceliksel sınırlılık, kadın emeğinin savaş sürecinde ikincil olduğu şeklinde yorumlanamaz. Aksine, Meclis tartışmalarında bu başlığın belirli koşullarda görünürlük kazandığını gösterir. Metinlerin büyük bölümü, Tekâlif-i Milliye Emirleri uygulamaları, başkentin taşınma süreci ve seferberlik baskısının yoğunlaştığı 1921–1922 dönemine aittir. Bu yoğunlaşma, kadın emeğinin özellikle lojistik aksamalar ve idari darboğazlar sırasında gündeme taşındığını ortaya koymaktadır.

Gizli celse tartışmalarında kadın emeği, çoğu kez cephe gerisi taşımacılık, iâşe ve ikmal sorunları üzerinden görünür hâle gelir. Örneğin Şeref Bey'in anlattıkları, köylerde kadınların ve hayvanlarının seferberlik düzenine nasıl dâhil edildiğini açıkça gösterir. Kadınlar burada “eşekleri getirip teslim eden” aktörler olarak belirir.¹¹ Vehbi Efendi de Eskişehir'in işgali ve ikmal sıkıntılarını anlatırken “kağnıyı çeken kadınlar” ifadesiyle savaş yükünün kadın bedenlerine nasıl yüklendiğini görünür kılar.¹² Her iki örnek, kadın emeğinin gizli celselerde savaşın sürdürülmesi için seferber edilen zorunlu bir kaynak olarak kodlandığını gösterir.

Aynı tema içinde eleştirel bir tutum da gözlenmektedir. Kadınların cephane taşımaya zorlanması, bazı mebuslarca fedakârlık anlatısından çok idarenin sınır aşımı ve adaletsizliği olarak değerlendirilmiştir. Ali Şükrü Bey, cepheye giden askerin eşinin zorla evinden alınıp cephane taşımaya gönderilmesini sert bir dille eleştirmiştir.¹³ Mustafa Durak Bey de Kastamonu

11 Edirne Mebusu Şeref Bey'in Sakarya Meydan Muharebesi'nin en çetin günlerinde (13 Eylül 1921) meclis kürsüsünden aktardığı bu gözlemler, cephe gerisindeki önemli sevkiyat merkezlerinden biri olan Yahşiyan'da (Kırıkkale) yaşanan lojistik krizine ve mülki amirlerin zafiyetlerine yöneliktir. İdarecilerin şahsi kullanımları için arabalara el koyduğu bir ortamda, cephane sevkiyatı için kurulan komisyonun taşıma hayvanlarını doğrudan köylüden temin edişi ve kadının bu seferberlikteki rolü tutanaklara şu ifadelerle yansımıştır: “...O gün *Nokta kumandanı emrine iki yüz araba verdiler ve bundan başka size beş yüz kadar eşek verelim, köylere taksim ettiler... Gözümle gördüm. Kadınlar eşekleri getirdiler ve teslim ettiler.*” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 269.

12 Konya Mebusu Vehbi Efendi'nin 15 Ekim 1921 tarihli bu konuşması, Sakarya Muharebesi sonrasında Fransızlarla barış yapılıp yapılmaması (Ankara İtilafnamesi) tartışılırken geçmiştir. Vehbi Efendi, yeni bir savaş yükünü kaldıramayacak kadar tükenmiş olan Anadolu'nun lojistik gerçekliğini ve bu yükü mecburen sırtlayan kadınları, anlaşmanın bir an evvel imzalanması gerektiğine dair siyasi bir argüman olarak meclis kürsüsüne şu sözlerle taşımıştır: “...Her gün görüyorsunuz, arabaları götüren kimlerdir? Çorum'dan, Yozgat'tan, daha öteden öküzü, danaları götüren kadınlardır. Bizim bir şeyimiz kalmadı, müracaat edecek. Her şeye müracaat ettik... Eskişehir'in işgali, efendiler, kağnıyı çeken kadınlardır.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 392.

13 Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 11 Şubat 1922 tarihli bütçe görüşmelerinde Müdafaa-i Milliye Vekâletinin harcamalarını eleştirirken; askerî nakliyat için ayrılan ödeneklere rağmen bu yükün sahada idari baskıyla halkın sırtına yıkılmasını gündeme getirmiştir. İnebolu-Samsun hattındaki gözlemlerini aktaran Ali Şükrü Bey, kocası cepheye olan bir kadının “Tekâlif-i

hattında gördüğü kadın kabilelerini “yalın ayak”, “çocukları kucağında” ve “kan tere batmış” ifadeleriyle betimler.¹⁴ Bu itirazlar, kadın emeğinin cinsiyetle birlikte sınıf ve idare ilişkileri içinde örüldüğünü gösterir. Asıl mesele, kadınların emeği değil, bu emeğin yoksul kesimlerin omuzlarına yıkılmış olmasıdır.

Kadın emeği temasının bir başka boyutu, savaş ekonomisinin sebep olduğu yoksulluğun kadın üzerinden daha belirgin hale getirilmesidir. Mazhar Müfit Bey’in Tekâlîf-i Milliye adına bir köy kadınının ayağındaki “donun” bile alındığını anlatması¹⁵ ve Aydın Mebusu Dr. Mazhar Bey’in kadınların “bacakları çıplak”, yama yapacak imkânları kalmamış halde yaşadıklarını söylemesi, seferberliğin Anadolu kadını üzerinde yarattığı maddi tahribatı görünür kılar.¹⁶ Bu sahneler, “fedakâr Anadolu kadını” söyleminin yücelttiği imge ile sahadaki gerçeklik arasındaki çelişkiyi açıkça ortaya koyar. Gizli celse zabıtlarında kadın emeği övgüye konu olduğu kadar idari yetersizliğin, zorunlu seferberliğin ve eşitsiz yük dağılımının da bir aynasıdır.

Milliye” bahanesiyle zorla cephane taşımaya sevk edilmesini meclis kürsüsünden şu sözlerle eleştirmiştir: “...Ben kadınların sırtına cephane sandığı yüklenmiş olarak Göle boğazını ve yokuşunu çıktığını gördüm... Bu kadının zevci cepheye ya şehittir veyahut da kanını dökmek için her dem müheyyadır. Nasıl olur da bu kadın evinden alınır; sen Tekâlîf-i Milliye vermedin diye cephane sandığını sırtına yükleniyor?..” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 846.

- 14 Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey, 19 Temmuz 1922 tarihli bütçe görüşmelerinde askerî nakliyat işlerindeki idari keyfiliği eleştirirken; İnebolu-Kastamonu hattındaki Küre Dağları’nda şahit olduğu kadın kabilelerinin durumunu meclis kürsüsüne taşımıştır. Kadınların, taşıma hayvanları kalmadığı için idareciler tarafından zorla cephane taşımaya sevk edildiklerini belirten mebus, kadınların o ağır şartlar altındaki perişanlığını şu sözlerle ifşa etmiştir: “...Gördüğüm kadınları şöyle görmüştüm: Yalın ayak, çıplak, bazılarının çocukları kucağında, kan tere batmış... Bu kadının babaları şehit, kardeşleri şehit, evlâtları şehit... Biz bunu çağırırken evlâdını, karısını bıraktığı vakit biz bunu ne suretle gönderdik? Dedik ki git biz senin karına, çoluğuna çocuğuna bakarız, ekmek de veririz. Fakat böyle yapmadık; çıkarttık sokaklara yalın ayak, başı açık, karnı aç, perişan bir halde, cephaneyi de verdik arkasına, gönderdik.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 622.

- 15 Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey, 12 Nisan 1922 tarihli bütçe ve vergi görüşmelerinde halkın tahammül sınırının aşıldığını ve memurların keyfi tutumlarını eleştirirken Tekâlîf-i Milliye uygulamalarının alt sınıflar üzerindeki yıkıcı etkisini şu örnekle meclis kürsüsüne taşımıştır: “...Tekâlîf-i milliye efendiler bundan sonra bunu da koyamazsın, artık... Efendiler var mıdır tekâlîf-i milliye emrinde -Poyraz köyünden bir kadın ağlayarak anlatıyor- kadının ayağındaki donunu almışlar ve kadın ağlayarak işte donum yok dedi.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 280.

- 16 Aydın Mebusu Dr. Mazhar Bey, 19 Temmuz 1922 tarihli askerî bütçe görüşmelerinde ordunun iâşe yükünün ve askerî harcamaların sivil halk üzerinde yarattığı yoksulluğu eleştirirken; cephe gerisindeki bu sefaleti doğrudan kadın bedeni ve kıyafetleri üzerinden meclis kürsüsüne taşımıştır. Kendi seçim bölgesindeki gözlemlerini aktaran Mazhar Bey, seferberliğin alt sınıflar üzerindeki maddi tahribatını şu sözlerle ifade etmiştir: “...Üç beş aydan beri halkın boğazından bir lokma undan başka, bir lokma ekmek, et girmemiştir, size yeminle, kasekle söylüyorum. Kadınların bütün bacakları çıplaktır, yama yapmaya iktidarları yoktur.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 618.

2.2. Namus Söylemi ve Şiddet

“Namus Söylemi ve Şiddet” teması, 93 metin parçasıyla ikinci büyük kategoriye oluşturmaktadır. 1921–1922’de belirginleşen yoğunluk, işgal bölgelerinden gelen raporlar, Batı Anadolu’daki Yunan ilerleyişi, Pontus bölgesindeki çatışmalar ve iç güvenlik kaygılarıyla yakından bağlantılıdır. Bu tartışmalarda namus, yalnızca bireysel bir ahlak meselesi olmaktan çıkar. Vatan toprağı, aile düzeni, din ve devlet otoritesi gibi kavramlarla iç içe geçerek halkı seferber etmenin siyasi bir aracı hâline gelir.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in 1922’de aktardığı Batı Anadolu raporları, bu dilin nasıl bir diplomatik ve siyasi amaca hizmet ettiğini açıkça gösterir. Menemen, Bornova, Söke ve Kuşadası çevresinde Müslüman kadınlara yönelik tecavüz, teşhir ve katliam anlatıları, hem yaşananları kayıt altına alır hem de Meclis’te Milli Mücadele’nin haklılığını pekiştiren güçlü bir duygu zemini oluşturur.¹⁷ Hafız Mehmet Bey’in Samsun ve Havza’daki Rum çetelerinin saldırılarından söz ederken kadın kaçırma ve öldürme vakalarını öne çıkarması¹⁸, Rıfat Bey’in Tokat havalisindeki şiddet anlatılarıyla birlikte okunduğunda, kadın bedeninin ulusal topluluğa yönelmiş saldırının başlıca delillerinden birine dönüştürüldüğünü gösterir.¹⁹ Böylece kadın bedeni, işgalin yarattığı kötülüğün en görünür kanıtı hâline gelir.

17 Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’in 18 Haziran 1922 tarihli celsede okuduğu ve Yunan işgalindeki bölgelerde yaşananları dünya parlamentolarına şikâyet etmek amacıyla hazırlanan protesto notası, kadın bedenine yönelik şiddetin nasıl uluslararası bir meşruiyet ve diplomasi aracına dönüştürüldüğünün belgesidir. Tutanaklara geçen resmî raporda, işgal altındaki Batı Anadolu’da kadınların maruz kaldığı vahşet şu ifadelerle kamuoyuna sunulmuştur: “...Son zamanlarda Menemen şehrinin İslâm mahallâtı ansızın ihata edilerek... genç kızlarla kadınların ırzlarına alenen tecavüz edilmiştir. İzmir muzaafatından Bornova nahiyesinde hamile bir kadının evini basarak soymakta olan Yunan askerleri... mezkûreyi katletmiş, hamile kadının cesedi sokak ortasında kalarak... Söke ve Kuşadası’nın işgali münasebetiyle İslâm kadınlarına taarruz edilmiş ve çalgılarla sokaklarda gezdirmişlerdir. Söke ve Torbalı civarında köylere ateş verilerek yangından kaçmağa çalışanlar katledilmiş kadınlar da alevler içinde helak olmuşlardır.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 547.

18 Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, 5 Ekim 1921 tarihli celsede Karadeniz bölgesindeki asayiş krizini ve Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa’nın uygulamalarını eleştirirken; Rum çetelerinin şiddetini ve devletin bu konudaki zafiyetini doğrudan kadınlara yönelik saldırılar üzerinden meclis kürsüsüne taşımıştır. Hafız Mehmet Bey, bölgedeki can güvenliği krizinin boyutlarını şu sözlerle örneklendirmiştir: “...Bugün Samsun ve Havza dâhilindeki ahalii İslâmiye, orada biriken beş altı bin Rum eşkıyasının her gün tecavüzüne maruz kalmaktadır... Daha bundan yirmi gün mukaddem yüz elli kadar Müslümanın ellisini öldürdüler. Kırk kadını da alıp kaçtılar.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 341.

19 Tokat Mebusu Rıfat Bey, 8 Haziran 1922 tarihli celsede Karadeniz havzasındaki Rum çetelerinin faaliyetlerini ve devletin güvenlik zafiyetini eleştirirken; burada oluşan tehdidi doğrudan kadınlara yönelik şiddet üzerinden delillendirmiştir. Rıfat Bey, Hükûmeti eleştirirken bölgedeki vahşeti meclis kürsüsüne şu sözlerle taşımıştır: “...Ötede beride artık dünyada bir insan nasıl öldürülürse kazıklamak, ağaca bacağından asmak, yakmak, türlü türlü işkencelerle kıyıda bucakta öldürülür... 23 Mayıs tarihli aldığım mektupta yine birkaç tane köyü soymuşlar; kadınları kesmişler. Beş yüz kadar kadın kesmişler.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 453.

Namus söylemi iç güvenlik sorunları, isyanlar ve devlet kuvvetlerinin suistimalleri söz konusu olduğunda da devreye girer. Lazistan Mebusu Osman Bey, Pontus bölgesindeki operasyonlara karışan başıbozuk çetelerin “ırza geçmek” gibi davranışlarının Rumları teslim olmaktan caydırdığını anlatır.²⁰ Bu örneklerden anlaşıldığı gibi namus, yalnızca düşmana karşı kullanılan bir argüman değildir. Devlet de kendi uygulamalarını eleştirmek ya da haklı çıkarmak için aynı dile başvurur. Böylece kadına yönelik şiddet, hem düşmanın yaptıklarını yargılamanın hem de devletin kendi sınırlarını tartışmanın ortak ölçütü hâline gelir.

Saruhan Mebusu Necati Bey’in firari askerlerin ailelerinin sürgün edilmesinin “memlekette fahişe” sayısını artıracak yönündeki uyarısı, aynı mantığın başka bir boyutunu gösterir.²¹ Burada namus, dış düşmana karşı savunulan bir değer olmanın ötesinde, toplumsal çözölmeyi önlemeye yarayan iç düzen unsurudur. Gizli celse zabıtlarında namus böylece milliyetçi meşruiyet ile ahlaki gözetimin düğüm noktasında yer alır. Bu bulgu, kadınları ulusal namusun ve kültürel sürekliliğin taşıyıcısı sayan kuramları tarihsel kaynaklarla doğrular. Aynı zamanda bu yaklaşımın savaşın günlük siyaset dilinde nasıl üretildiğini de gösterir.

2.3. Dolaylı Olarak Kadın

163 metin parçasıyla en büyük kategori olan “Dolaylı Olarak Kadın”, gizli celselerde kadınların en çok aile içindeki rolleriyle anıldığını gösterir. Kadın burada eş, anne, dul, yetim yakını, göç eden aile bireyi ya da asker ailesinin üyesi olarak belirir. Bu durum, yalnızca geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin tekrarı değildir. Savaş döneminde aile, askerin cephede kalmasını sağlamak, firarları önlemek, tahliyeyi düzenlemek ve işeyi dağıtmak gibi konular bakımından devletin önemli bir yönetim birimi hâline gelmiştir. Kadınlar da işte bu yüzden zabıtlarda en çok aile içindeki rolleriyle gündeme gelir.

20 Lazistan Mebusu Osman Bey, 29 Ekim 1921 tarihli celsede Karadeniz (Pontus) bölgesindeki asayiş krizini ve tehcir uygulamalarını eleştirirken; operasyonlara dâhil olan “gayri mesul” (başıbozuk) çetelerin kadınlara yönelik cinsel şiddetinin, devletin askerî hedeflerini nasıl sabote ettiğini meclis kürsüsüne taşımıştır. Osman Bey, bu şiddet eylemlerinin Rumların teslim olmasını engelleyerek isyanı nasıl büyüttüğünü şu sözlerle aktarmıştır: “...Buradan gayri mesul birtakım eşhas, birtakım çeteler işe girişiyor. Bunlar ırza geçmek ve saire gibi harekâta bulunuyorlar... Bunun üzerine bu Rumlar teslim kararından rücu ediyorlar ve bu adamlar teslim olmayarak çoluk, çocuk ve kadınlarını terk ederek dağa çıkıyorlar.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 464–465.

21 Saruhan Mebusu Necati Bey, 9 Ocak 1922 tarihli celsede asker firarlarını önlemek amacıyla firari ailelerinin sürgün (teb’it) edilmesini öngören askerî emri eleştirirken; devletin bu sert güvenlik politikasının cephe gerisindeki korumasız kadınları nasıl ahlaki ve ekonomik bir yıkıma sürükleyeceğini meclis kürsüsünden şu sözlerle ifade etmiştir: “...Bir emir verdiler ki; firar edenlerin ailelerini teb’it ediniz... Her firarın ailesini teb’it ederseniz memlekette fahişe olur.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 690.

Ali Şükrü Bey'in "insanı vatanına rapteden" en güçlü bağı aile rabitası olduğunu söylemesi, bu anlayışın açık ifadesidir.²² Birinci Meclis dilinde aile özel alanın sınırlarını aşarak savaşın maneviyat, idare ve güvenlik düzeninin temel nüvesine dönüşmektedir. Kadınlara dair en yoğun bahislerin ailevi görevler, geçim, sadakat ve toplumsal disiplin etrafında toplanması da bu çerçevenin doğal sonucudur.

2.3.1. Asker ve Zabit Aileleri: Maneviyat Ekonomisi ve İtibar

Bu alt başlık altındaki tartışmaların ortak noktası, cephedeki askerin morali ile geride bıraktığı ailenin durumu arasındaki sıkı bağıdır. Fevzi Paşa, sahra postalarının firarları önleme konusundaki etkisinden söz ederken askerin ailesinden haber almasının önemini vurgular.²³ Vehbi Bey de askerlerin ve subayların ailelerinden haber alamamasının "kuvve-i maneviye"yi kıracağını söyler.²⁴ Bu konuşmalarda kadınlar doğrudan söz alan kişiler olarak değil, cephe gerisinin duygusal ve idari yükünü taşıyan görünmez kişiler olarak yer alır.

Subay ailelerinin yaşadığı geçim sıkıntısı, kadınlara hangi gözle bakıldığını daha açık biçimde ortaya koyar. İhsan Bey, cepheye karşılaştığı bir subayın eşinin İstanbul'da hizmetçilik yapmak zorunda kaldığını anlatır.²⁵

22 Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 13 Mart 1922 tarihli bütçe görüşmelerinde subay maaşlarında yapılan kesintileri eleştirirken; vatan savunmasındaki askerin motivasyonunun doğrudan geride bıraktığı ailesinin refahına bağlı olduğunu vurgulamıştır. Subayların cepheye giderken "gözünün arkada kalmaması" gerektiğini belirten Ali Şükrü Bey, aile kurumu ile vatan savunması arasındaki bu organik ve önemli bağı meclis kürsüsünden şu sözlerle ifade etmiştir: "...İhtimal ki on gün sonra fiilî bir harbe gireceğiz... Bu vatani herkes sever, vatanla alâkam benim ailem iledir. Ailem süründükten sonra bana sonra o toprağın ne lüzumu var? ...Efendiler, insanı vatanına rapteden bir takım revabıt vardır. Bu revabıtın en mühimmi de aile râbitasıdır, başka bir şey değildir... Bir dakika sonra yok olması ihtimali olan bir zabıt ateşe atılırken gözü arkada kalmasin." TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 69.

23 Heyet-i Vekile Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, 23 Temmuz 1921 tarihli Kütahya-Eskişehir Savaşları sırasında gerçekleşen celsede; ordudaki çözölmeyi ve firarları durdurmanın en etkili yolu olarak asker ile geride bıraktığı ailesi arasındaki haberleşmeyi (sahra postalarını) göstermiştir. Fevzi Paşa, askerî moral ile aile rabitası arasındaki bu bağı meclis kürsüsünden şu sözlerle vurgulamıştır: "...Fırar üzerinde sahra postalarının hüsnü tesiri görüldü. Gerilerde ailelerine yazdığı mektuplarda ümitbahş şeyler... Zabitan ve efradın aileleriyle haberleşme mevzu vardır. Bu sahra postaları açıldıktan sonra efrad ve zabitan süratle muhabereye başladılar." TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 129.

24 Karesi Mebusu Vehbi Bey, 2 Ağustos 1921 tarihli Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrası görüşmelerde cephedeki askerlerin eksiklerini anlatırken, askerî moral ("kuvve-i maneviye") ile aile arasındaki bağı meclis kürsüsünden şu sözlerle vurgulamıştır: "...Gerek zabitan gerek efrat ailelerinden ve gerek müteallikatından mektup alamamalarından fevkalâde müstekidirler. Bu da sahra postalarının gayri muntazam olmasından ileri geliyor... Yoldan da kimse efrat ve zabitan ailesinin ahvalinden bihaber olursa bu kadar efradın kuvve-i maneviyesine tesirden hali değildir." TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 159.

25 Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, 11 Eylül 1922 tarihli celsede subay maaşlarındaki kesintileri eleştirirken; ekonomik krizin cephe gerisindeki subay ailelerini sürüklediği sefaleti ve bunun askerî moral üzerindeki yıkıcı etkisini meclis kürsüsüne taşımıştır. İhsan Bey, cepheye karşılaştığı bir subayın yaşadığı olayı şu sözlerle aktararak maaş kesintilerinin iptalini talep

Şeref Bey ise yedi aydır maaş alamayan bir yüzbaşının karısının belediye süpürgecisi olarak çalıştığını örnek verir.²⁶ Mecliste asıl rahatsızlık yaratan kadınların çalışması değildir. Bu çalışmanın ordunun itibarına ve erkek subayın onuruna zarar verdiği düşüncesidir. Kadın emeği burada da kendi başına bir değer olarak görülmez. Askerlik mesleğinin, aile onurunun ve devletin maaş borcunun bir göstergesine dönüşür. Bu yüzden “dolaylı olarak kadın” başlığı, gizli celselerin kadına bakışını en iyi gösteren temalardan biridir.

2.3.2. Tahliye, Göç ve Ailenin Yönetimi

1921 yazında Yunan ilerleyişinin Ankara’yı tehdit etmesi üzerine Meclis ve hükûmet merkezinin Kayseri’ye nakli tartışılırken kadınlar ve aileler gündemin merkezine dolaylı biçimde yerleşmiştir. Mebus aileleri, zabitan aileleri, muhacirler ve şehir halkı aynı anda konuşulmuş, böylece aile doğrudan bir güvenlik ve yönetim meselesine dönüşmüştür.²⁷

Bu tartışmalarda iki bakış açısı belirginleşir. Bir tarafta ailelerin güvenli biçimde sevk edilmesini savunanlar, diğer tarafta mebus ailelerine öncelik verilmesinin doğuracağı ayrıcalık durumuna itiraz edenler vardır. Muhiddin Baha Bey’in “muhacir aileleri ne olacak, zabitan aileleri ne olacak?” sorusu, savaş ortamında korunmaya değer aileler arasında yapılan ayrımı görünür kılar.²⁸ Rıza Nur’un kadınların tek başına gönderilmeleri halinde “telaş” çıkaracaklarını ve göçü büyüteceklerini söylemesi ise kadınları akıldan yoksun, yönlendirilmeye muhtaç bir kitle gibi gören geleneksel himayeci

etmiştir: “...Bendeniz cephede öyle zabitanı tesadüf ettim ki; bana ağlayarak İstanbul’dan gelen ailesinin mektubunu gösterdi. Karısı diyor ki; ‘Artık ben hizmetçi oldum’ diyor... İster misiniz ki, ölen ve öldüren bu zavallı zabitanın aileleri hâlâ hizmetçilikte istihdam edilsinler... Bu zabitanın ailelerini hiç olmazsa hizmetçilikten ve belki de fena yollara sapmak ihtimallerinden kurtaralım.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 874.

- 26 Edirne Mebusu Şeref Bey, 12 Aralık 1921 tarihli celsede devletin ekonomik çıkmazını ve cephedeki subayların yaşadığı mağduriyeti eleştirirken; savaş ekonomisinin geride kalan aileleri sürüklediği sefaleti meclis kürsüsüne taşımıştır. Şeref Bey, cephedeki bir yüzbaşının yedi aydır maaş alamadığını belirterek, yüzbaşının eşinden gelen mektuptaki şu acı tabloyu aktarmıştır: “...Mecidiye noktasında bir yüzbaşından bir mektup aldım... Diyor ki, tam yedi aydan beri maaş almadım, karımdan aldığım mektubu size gönderiyorum... Karısı diyor ki: Sen Anadolu’da vatanın müdafaası için çalışıyorsun, ben belediye süpürgecisi yazıldım, çocukları besliyorum.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 523.

- 27 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 209, 255–256.

- 28 Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey, Sakarya Muharebesi öncesinde (22 Ağustos 1921) Yunan ordusunun yaklaşması üzerine Ankara’nın tahliyesi tartışılırken; meclisin öncelikle milletvekili ailelerini kurtarmak için özel bir sevk komisyonu kurma girişimini sert bir dille eleştirmiştir. Savaşın yıkıcı ortamında devlet ricalinin aileleri ile asker/halk aileleri arasında kurulan bu bürokratik hiyerarşiyi ve ayrıcalık talebini eleştiren Muhittin Baha Bey, meclis kürsüsünden şu soruları yöneltmiştir: “...Mebus ailelerini biz nakledeceğiz. Muhacir aileleri ne olacak? Bu, adaletle kabili tevfiğ olur mu? Zabitan aileleri burada kalsın nasıl olur? Mebus ailelerini takdim ettiniz. Zabitan ailelerini, ahaliyi, muhacirini arkada bıraktınız demezler mi?” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 255.

bakışın örneğidir.²⁹ Sonuç olarak göç ve tahliye gibi olağanüstü dönemlerde kadın, devletin gözetip yönlendirmesi gereken bir aile ferdi olarak görülür.

2.3.3. Firariler ve İsyancılar: Kolektif Ceza, Kadın ve Meşruiyet

Dolaylı kadın temsilinin çarpıcı örneklerinden biri, isyancı ve firari ailelerine yönelik yaptırımlar tartışmasında ortaya çıkar. Delibaş isyanı sonrasında isyancıların ailelerinin sürülmesi ve evlerinin yakılması yönündeki beyanlar, kadın ve çocukların kolektif cezalandırılması meselesini meclis gündemine taşımıştır. Vehbi Bey, “bilâ sun ve bilâ taksir bir kadın ceza görmesin” diyerek masum kadın ve çocukların cezalandırılmasına itiraz eder.³⁰ Dahiliye Vekili Adnan Bey ise Hıyanet-i Harbiye Kanunu çerçevesinde bu tür toplu tedbirlerin hukuki imkânına işaret eder.³¹

Mustafa Kemal Paşa da bu tartışmalara katılmıştır. Özellikle 1. Kuvve-i Seyyare Kumandanı Tevfik Bey gibi bazı milis kumandanlarının firariler yüzünden aileleri tehcir etmesi ve hiçbir mahkeme kararı olmaksızın “bunları derhal tebid ve evlerini ihrak ediniz” şeklinde emirler vermesini fiilî sonuçları bakımından eleştirmiş, savaş rejiminin keyfileşme tehlikesine dikkat çekmiştir.³²

29 Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey, (22 Ağustos 1921) Ankara’nın tahliyesi tartışılırken; kadınların tek başlarına tahliye edilmelerinin cephe gerisinde, kadınların “doğası gereği” irrasyonel bir panik dalgası yaratacağını iddia ederek, mebusların ailelerinin başında giderek onlara ve halka rehberlik etmesi gerektiğini şu sözlerle savunmuştur: “...Kadınlar yalnız başına gidecekler kadınların hali malum. Telâş içinde gideceklerdir. Bünyeleri, mizaçları böyledir. Gittikleri mahallerde de telâşlarından muhaceret başlayacaktır. Kılı kalleri [dedikoduları] tevlit etmek ihtimali pek ziyadedir... Herkes aileleriyle beraber gitmek lâzımdır. Hem irşadatta bulunurlar; halkı tenvir ederler.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 256.

30 Karesi Mebusu Vehbi Bey, 23 Ekim 1920 tarihli celsede Konya İsyanı’nın bastırılması sürecinde Hükümetin aldığı sert tedbirleri eleştirirken; isyancıların teslim olmaması hâlinde ailelerinin sürgün (tağrip) ve evlerinin tahrip edileceği yönündeki resmî tehdide karşı çıkmıştır. Kadınların ve çocukların devletin güvenlik krizlerinde kolektif bir cezalandırma aracına dönüştürülmesini hukuki ve ahlaki bir sorun olarak gören Vehbi Bey, meclis kürsüsünden şu uyarıyı yapmıştır: “...Asilerin filân güne kadar silâhları teslim etmesi, şayet teslim olunmazsa... aileleri tağrip, evleri tahrip edilecektir. Efendiler... Yarın oradaki İstanbul Hükümeti bir beyanname neşreder de Ankara’ya giden mebuslar ya buraya gelecekler yahut ailelerini tağrip ve hanelerini tahrip edeceğiz derse... Bilâ sun ve bilâ taksir [hiçbir suçu ve kusuru olmayan] bir kadın ceza görmesin. Bunu benim vicdanım kaldırmaz.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, 239.

31 Dâhiliye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey, 23 Ekim 1920 tarihli celsede Karesi Mebusu Vehbi Bey’in eleştirisine yanıt verirken; bu tür kolektif cezalandırmaların (tehcir ve tağrip) askerî bir zorunluluk ve yasal bir hak olduğunu şu sözlerle savunmuştur: “...Yalnız ailelerin tağribi meselesini gayri kanunî bir şey telâkki edilmesin rica ederim. Çünkü harp zamanları bir Hıyaneti Harbiye Kanunu mevkiî meriyete geçiyor. Hıyaneti Harbiye Kanunu kumandanlara böyle lüzum gördükçe ângrup [grup halinde/topluca] bir köy halkına tehcir hakkını vermiştir.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, 241.

32 Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık 1920 tarihli celsede Çerkez Ethem kuvvetlerinin (Kuvve-i Seyyare) faaliyetlerini ve devlet otoritesine yönelik tehditlerini değerlendirirken; bu milis güçlerinin İstiklâl Mahkemesi kararı olmaksızın firari ailelerini sürgün etmesini ve evlerini yakmasını (kolektif cezalandırmayı) hukuki bir kriz olarak meclis kürsüsüne taşımıştır. Paşa, milis komutanı Tevfik Bey’in keyfi emirlerini ve mülki idareyi (Kütahya Mutasarrıf Vekili)

Bu tartışmalarda kadınlar evleri yakılan ve sürgüne gönderilen pasif savaş mağdurları olarak belirir. Bu durum, kadınların siyasi birer özne olmamalarına rağmen, alınan askerî kararların bedelini en ağır şekilde ödeyen kesim olduğunu göstermektedir.

2.4. İdeoloji, Ahlak ve Siyaset

29 metin parçasıyla sayıca sınırlı görünen “İdeoloji, Ahlak ve Siyaset” teması, dönemin zihniyet dünyasını çözümlemek açısından önemlidir. Bu başlık altındaki kodlamalar özellikle 1920 sonu ile 1921 yılları arasında yoğunlaşmaktadır. Bu dönem, Ankara hükümetinin askerî destek için Sovyet Rusya ile zorunlu bir ittifak kurduğu, ancak aynı anda meclis içinde Bolşeviklik, komünizm ve “ahlaki yozlaşma” korkularının arttığı bir dönemi ifade eder. Vekillerin komünist ideolojinin içeri sızarak geleneksel aileyi ve toplumsal düzeni çökerteceğine dair taşıdıkları kaygı, doğrudan kadın bedeni ve namus tartışmaları üzerinden dışa vurulmuştur. Bu süreçte kadın, rejimin hem siyasi meşruiyetini hem de kültürel kimliğini dış tehditlere karşı koruyan sınır çizgisi olarak görülür.

2.4.1. Bolşevizm Tartışmalarında Kadın

Meclis'teki Bolşevizm karşıtlığı, din ve mülkiyet kaygılarının yanı sıra sıklıkla aile düzeni ve kadın-erkek ilişkileri üzerinden inşa edilmiştir. Örneğin Memduh Bey'in katıldığı bir toplantıda kadınların “Rahime yoldaş, Fatma yoldaş, Halime yoldaş” şeklinde anılmasından duyduğu rahatsızlığı meclis kürsüsüne taşıması, kadınların geleneksel ailevi statülerinden sıyrılarak siyasal düzlemde erkeklerle eşit özneler olarak anılmasının yarattığı kaygıyı açığa çıkarır.³³ Öte yandan Mustafa Durak Bey'in Bolşevizmi “kadınlar ortak maldır” diyerek anlatması, gerçek bir Sovyet pratiğini açıklamaktan çok Ankara'daki muhafazakâr ve milliyetçi kaygıları harekete geçirmeyi hedefleyen politik bir söylemdir.³⁴

hiçe sayan şiddetini şu sözlerle eleştirmiştir: “...Tevfik Bey birtakım aileleri tehcir edilmek üzere Kütahya'ya göndermiş... Bir de bakar Tevfik Bey'in emri... 'Bunları derhal tebid ve evlerini ihrak ediniz' [sürgün ediniz ve evlerini yakınız]... Kadı Efendi... İstiklâl Mahkemeleri Kanununu tetkik eder. Bakar ki bu gibi mesail İstiklâl Mahkemelerine aittir. Hâlbuki İstiklâl Mahkemesinden bir hüküm sadır olmamış... Bunu haber alan Tevfik Bey derhal emir veriyor, gece mutasarrıf vekili Kadı Efendi'nin evinin içine... müsallah insanlar giriyorlar ve alıyorlar.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, 326–327.

33 Sivas Mebusu Memduh Bey, 1 Şubat 1921 tarihli celsede Yeşil Ordu ve gizli komünist örgütlenmeler üzerine yürütülen tartışmalarda söz alarak; katıldığı gizli bir toplantıda, ananelere aykırı bulduğu “tekinsiz” manzarayı ve yaşadığı paniği şu sözlerle ifade etmiştir: “...Ziynetullah Efendi'nin hanesine götürdü... Oraya girdiğimiz vakitte orada üç dört tane kadın, yok Rahime yoldaş, Fatma yoldaş, Halime yoldaş... Biz bunların karşısında tuhaf bir vaziyet aldık... Gider gitmez o manzaraya şahit olduk... Bu benim asabiyetimi tahrik eder. Benim ananatu milliyeme muhaliftir.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, 409.

34 Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey, 11 Nisan 1921 tarihli celsede Bolşevik ideolojinin

Buradaki asıl gerilim, kadınların fiilen siyasete katılımından çok, kadın-erkek ilişkisindeki geleneksel düzeni sarsabilecek her düşüncenin bir tehdit olarak görülmesidir. Bolşevizm karşıtlığı bu yüzden aileyi, nikâhı ve cinsiyet hiyerarşisini savunmanın dili hâline gelir.

2.5. “Diğer Kadınlar”

63 metin parçası içeren “Diğer Kadınlar” kategorisi, gizli celse söyleminde “kadın”ın yekpare bir topluluk olarak düşünülmediğini gösterir. Fedakâr ve aile merkezli “Anadolu kadını” imgesinin karşısında, güvenlik şüphesi taşıyan, ahlaken damgalanan ya da ayrıcalıklı konumları nedeniyle eleştirilen başka kadınlar da vardır.

2.5.1. Azınlık Kadınları: İnsaniyet ile Şüphe Arasında

Azınlık kadınları, özellikle Pontus bölgesi ve işgal alanları bağlamında meclis tartışmalarında önemli bir yer tutar. Bu tartışmalarda azınlık kadını, “insaniyet” ile “güvenlik şüphesi” arasında ikili bir bakışla ele alınır. Örneğin Ali Fethi Bey’in Samsun’dan İstanbul’a gitmek isteyen hamile Rum kadınlarına geçiş izni vermesinin Meclis’te sorgulanması ve kendisinin bu durumu “insaniyet gereği” diyerek savunması, savaş koşullarına rağmen Meclis’in azınlık kadınlarına bakışının “öteki” ve “tehlikeli” kalıbına sıkışmadığını gösterir.³⁵ Ancak aynı tartışmaların devamında, bazı kadınların eşkiyanın “kuvâ-yı muâvenesi” (yardımcı kuvveti) gibi davrandığı da belirtilmiştir.³⁶

Anadolu’ya yayılma tehlikesini eleştirirken; Sovyet sistemini kadın bedeni ve evlilik kurumu üzerinden şu iddialarla meclis kürsüsüne taşımıştır: “...Bugün üç yaşındaki çocuk yirmiye çıktı mı onun da hakkı hayatı yoktur. Kadınlar, ortak maldır. Efendiler, izdivaç meselesi yoktur. Onların izdivacı çarşıda gezerken birini yakalar; mukavelât muharririne giderler: Sen beni aldın mı, aldım... Bolşeviklikte izdivaç meselesi ta temelinden ıslâhata tutuldu... Kadın, artık erkeğin esiri değildir. Evlenmek isteyenlere hiç müşkülât yoktur. Talâk artık yoktur.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 40.

- 35 Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, 8 Haziran 1922 tarihli celsede Pontus bölgesindeki Rumların Karadeniz’den İstanbul’a gidişlerine izin verdiği için yöneltilen eleştirileri yanıtlarken; özellikle hamile kadınların ve hastaların seyahat özgürlüğünü insaniyet ve uluslararası diplomasi zemininde meclis kürsüsünden şu sözlerle savunmuştur: “...Hakikaten hastalığından dolayı ya berayı tedavi veya berayı ameliyat İstanbul’a gitmesi lâzım olan bir adam varsa ve bu adamın hayatını kurtarmak İstanbul’a gitmesini mucip ise bir mahzur olmadığını... bu adamın ifnayı hayatına ben vicdanen razı değilim ve böyle adamları da göndermek mecburiyetindeyim ve bunun aksini iltizam etmek gayri insanî bir hareket olur ve Avrupalıların bizim hakkımızda Hristiyanlar için itihamlarına bihakkın maruz oluruz... Bahusus hamile kadınların bazıları... İstanbul’a gitmelerine zaruret hâsıl olan bazı kadınların gitmeleri... vicdanca ve insaniyetçe gayri mugayir addederim... Kocasının veyahut erkeklerinin bihakkın görmüş oldukları cürümlerden dolayı bunların ailelerini ve bütün efradı ailesini tecrim etmek te zannederim muvafık değildir.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 437–441.

- 36 Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, 8 Haziran 1922 tarihli konuşmasının devamında dağlardaki Rum kadınların salt birer kurban veya aciz siviller olmadığını, bilakis isyanın lojistik altyapısını sağlayan aktif eylemciler olduklarını meclis kürsüsünden şu sözlerle savunmuştur: “Rica ederim aceze ve nisvan [acizler ve kadınlar] deyip geçmeyiniz... Aceze dedikleri kadın ve

Karadeniz’deki Pontus olaylarının yarattığı güvenlik ikliminde, azınlık kadınlarına yönelik şüphe idari kademelere kadar uzanmıştır. Trabzon Valisi Hazım Bey’in Hristiyan eşi etrafında yürüyen tartışmalar bunun örneğidir. Ali Şükrü Bey’in bu kadın nüfuzunu vilayet idaresindeki zaaflla ilişkilendirmesi, etnik ve dini kimliğin aile bağları üzerinden nasıl siyasi bir meseleye dönüştüğünü de göstermektedir.³⁷ Böylece azınlık kadını hem sınırın dışında tutulan hem de sınırın geçirgenliğini temsil eden figür olarak belirir.

Azınlık kadınlarına yönelik bu siyasi şüphe, istihbarat tartışmalarında çok daha keskinleşir. Basri Bey, mebusların da uğradığı kamusal mekânlarda çalışan “Rum ve Ermeni kızları” vasıtasıyla meclis sırlarının dışarı sızdırıldığını iddia etmiştir.³⁸ Gayrimüslim kadın kimliği, dönemin milliyetçi ve muhafazakâr refleksleriyle birleşerek “içerideki tehlikeli sızma noktası” olarak kodlanmıştır.

2.5.2. Ahlaki Açıdan “Öteki” Kadınlar

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde, Yunan taarruzu nedeniyle Eskişehir’in tahliye edilmesi, gizli celselerde “fuhuş yapan kadınlar” tartışmasını beraberinde getirmiştir. Erzurum Mebusu Salih Efendi meclis kürsüsünden yaptığı sert konuşmada tren istasyonunda çaresizce ağlayan “namuslu” sivil kadınların düşman insafına terk edildiğini, buna karşılık Ankara’ya “iki vagon oruspu” getirildiğini iddia etmiştir.³⁹

silâhsız birtakım erkekler derhal evlerin içerisine girerler... ne kadar mevaşi, erzak vesaire varsa sırtlarına yükleterek giderler. İşte bunlar eşkıyanın kuvayı muavenesinden ibarettir. Bundan başka bu erzakı nakletmek... eşkıyanın yiyeceği zehair için tarla sürmek, tarla yetiştirmek için hep bu aceze ve nisvan denilen kısımlar kullanılır.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 441.

37 Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 8 Haziran 1922 tarihli celsede Pontus bölgesindeki tehcir uygulamalarındaki adam kayırmacılığı eleştirirken; Trabzon Valisi Hazım Bey’in idari kararlarında Hristiyan eşinin nüfuzunda kaldığını iddia etmiştir: “...Vali Beyefendinin... idaresi biraz zaafa duçar olmuştur. Hristiyan mesailinde tamamiyle, Hristiyan olan familyası amil olmuştur. Bu yeni bir şey değildir. Tarih kadın parmağıyla dönen yolsuzlukların, birçok mesailin, felâketlerin müşahididir... Fakat bugün mesaili idare ve sairede maatteessüf o ona mahkûmdur. İşte Enfiyecioğlu’nu kurtaran da o kadındır. Diğer adamların gitmemesine sebep olan da yine o kadındır... Kadın kendi hesabına gayet iyi yapmıştır. Acaba Vali Bey kadın nüfuzuna kapılarak bu işi bu şekilde yapması doğru olmuş mudur?” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 447.

38 Karesi Mebusu Basri Bey, 2 Aralık 1920 tarihli celsede meclisteki gizli oturum sırlarının dışarı saymasını eleştirmiş ve şu sözlerle meclis kürsüsüne taşımıştır: “...Bizim sırlarımızın en ziyade yayıldığı yerler kahvelerdir... İkinci derecede; sırlarımızı, hafı celselerdeki esrarı yayanlar, pansiyonlardır. Buralarda ne kadar gizli konuşursak konuşalım birtakım Rum ve Ermeni kızları esrarımıza vakıf oluyorlar.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, 279.

39 Erzurum Mebusu Salih Efendi, 8 Aralık 1921 tarihli celsede Eskişehir’de tahliye sürecini şu sözlerle eleştirmiştir: “...Maalmahcubiye [hicap duyarak] arz ediyorum ki iki vagon oruspu getirildi. Ben utaniyorum... Eskişehir kadınları şimendifer istasyonuna geldi. Hüngür hüngür ağladılar, rica ettiler, sızladılar, bunlar reddedildi. Bilitizam iki dane muntazam vagonla Rum orospusu getirildi.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 513.

2.5.3. Casus Kadınlar

Gizli celselerde kadın, casusluk yaptığı iddia edilen durumlarda doğrudan bir güvenlik tehdidi olarak da gündeme gelmiştir. Yunanistan lehine casusluk yaptığı iddiasıyla İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilen Şemsimah Hanım vakası bunun en bilinen örneğidir. Bu vakayla birlikte kadın meselesi doğrudan askerî ve istihbarî bir konu olarak Meclis gündemine girmiştir.⁴⁰ Fevzi Paşa da cephe gerisindeki tehlikelere dikkat çekerken “muhtelif şekil ve kıyafette kadın ve erkek casuslar”dan söz etmiştir.⁴¹

2.5.4. Seçkin Kadınlar ve Ayrıcalık Eleştirisi

Millî Mücadele'nin zorlu günlerinde savaşın lojistik ve insani yükü, mecliste toplumsal eşitsizlik tartışmasını da gündeme getirmiştir. “Diğer Kadınlar” teması altında değerlendirilen kadınların bir kısmı da bu eşitsizlik tartışmasının içinde yer alır. Cephe gerisinde önemli bir cephane ve yaralı sevkiyat merkezi olan Yahşihan'da yaşananlar bu durumun en bilinen örneğidir. Şeref Bey, cepheden getirilen yaralı askerler sokaklarda yatarken lüks arabalarda gezen “beyler, efendiler ve kadınlar”dan söz eder. Bu sözler, savaşın bedelini ödeyenlerle bu bedelden muaf tutulanlar arasındaki ayrımı açıkça gösterir.⁴² Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey, İnebolu yolunda (Küre belinde) ağır kış koşullarında sırtında cephane taşıyan köylü kadınlarını gördüğünü anlatır ve onları doğrudan kaymakam ve belediye reisi

40 Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, 19 Aralık 1921 tarihli celsede Konya'daki casusluk faaliyetleri hakkında meclise bilgi verirken; Yunan istihbaratı adına kuryelik yaptığı iddia edilen Şemsimah isimli kadının eylemlerini İstiklâl Mahkemesi davası olarak kürsüye taşımıştır. İhsan Bey, kadının istihbarî faaliyetlerdeki aktif rolünü şu sözlerle aktarmıştır: “...Bir numaralı Ankara İstiklâl Mahkemesi, on beş gündür... Konya'da Yunanlılarla temas ve münasebette bulunan bazı zevata talimat getirmek üzere gelmiş Şemsimah namında bir İslâm kadını ile Yorgi namında Manisalı bir Rum'un muhakemesiyle iştigal etmektedir. Yunanistan'ın Konya'da bazı zevatla bilvasıta münasebette bulunduğu ve oraya gönderilmek üzere miktarı kâfi esliha ve cephane ve asker ve para hazırladıklarını ve bunun için Şemsimah namında otuz yaşında Rumca bilir bir kadının memur edildiği haber alınır... ve aralarında aynı şekilde dört parola vardır.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 588–589.

41 Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, 12 Aralık 1921 tarihli celsede ordunun genel vaziyetini ve düşman istihbaratının faaliyetlerini değerlendirirken; cephe gerisindeki casusluk operasyonlarında kadınların aktif birer istihbarat unsuru olarak kullanıldığını şu sözlerle meclis kürsüsüne taşımıştır: “...Ordunun ifsadı üç suretle oluyor... Üçüncüsü efendim; birtakım kadınlar erkekler muhtelif şekillerde gerilere gönderiliyor; muhtelif şekil ve kıyafette casuslar gönderiyorlar. Gerilerde casuslar ele geçerek -hatta kadın- İstiklâl Mahkemelerine verilmiştir... Yine bu dosya içinde elli kadar casus vardır ki bunlar sırf İngilizler tarafından Antalya'ya, Konya'ya, Mersin'e... bütün memleket içine sevk edilmişlerdir. Bazıları yakalanyor... İslâm var, Hristiyan var. Hatta kadın var.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 518.

42 Edirne Mebusu Şeref Bey, Sakarya Meydan Muharebesi günlerinde (13 Eylül 1921) cephe gerisindeki (Yahşihan-Keskin hattı) durumu şu sözlerle eleştirmiştir: “...Musa Kâzım Bey kırk arabayı gasp edip gittiği gün yüzlerce yaralı sokaklarda idi... Şimdi o hastanede değil, mecruhlar [yaralı] sokakta yatıyor. Mecruhlar sokaklarda yatarken Yahşihan'da arabalar içinde Beyler ve Efendiler ve kadınlar gidiyor ve mecruhlar yatıyor ve mecruhlar yolda yatıyor.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 269.

aileleriyle karşılaştırır. Mustafa Durak Bey’in “Yok bizimkiler böyle naz u nimetle beslensin, köylü çalışsın... Sonra karısı da cepbane taşısın”⁴³ sözleri, *doğrudan taşra bürokrasisini ve yerel ileri gelenleri hedef alır*. Bu eleştiri yalnızca ayrıcalıklı ile ilgili değildir. Savaşın ahlaki yükünü taşımayan seçkin kadın imgesine de yöneliktir.

2.6. Zabıtlarda Geçen Kadın İsimleri ve Anonimliğin Siyaseti

Gizli celse zabıtlarında kadın isimleri çok az geçer. Adı anılan birkaç kadın da çoğunlukla istisnai ya da sorunlu bir bağlamda gündeme gelir. Bolşevik toplantılarda “yoldaş” diye anılan Rahime, Fatma ve Halime, casusluk iddiasıyla adı geçen Şemsimah, mali bir tartışmanın konusu olan Rum Drini, dinî bir gönderme içinde anılan Hz. Fatıma ve dilekçe sahibi olarak kaydedilen Ermeni Mislest isimleri geçen kadınlardır. Bu tablo, makalenin temel bulgularından birini destekler: kadınlar gizli celse konuşmalarında çoğu kez tek tek isimleriyle değil “Anadolu kadını”, “zabit ailesi”, “dul ve yetimler”, “Rum kadınları” ya da “fahişeler” gibi kategoriler üzerinden anılır. Zabıtlarda geçen kadın isimlerinin bu kadar az olması, kaynakların sınırlı olmasının ötesinde, dönemin siyasal düşüncesinde kadının birey olarak değil, üstlendiği toplumsal işlev üzerinden tanımlandığını gösterir.

3. Tartışma

Kamuoyunda yer eden “kahraman Anadolu kadını” imgesi, 1920-1923 arasındaki Meclis Gizli Celse görüşmelerinde aynı şekilde ön plana çıkmaz. Türk kadını dışarıda çoğunlukla fedakârlığın ve millî dayanışmanın yücelen simgesi olarak anılır. Oysa kapalı oturumlarda kadın daha çok pratik bir çerçeve içinde, ailenin sürekliliği, askerin maneviyatı, savaş yükünün paylaşılması, namus meselesi ve iç düzenin korunması gibi başlıklar içinde ele alınır. Bu, kadınların Millî Mücadele’deki katkısını yok saymaz, ancak Birinci Meclis’in dilinde bu katkının daha çok bir yük ve işlev olarak anıldığını gösterir.

43 Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey, 19 Temmuz 1922 tarihli celsede cephe gerisindeki nakliyat krizini ve yerel idarecilerin suiistimallerini eleştirmiş, savaşın bedelinin yoksul köylü sınıfına ödetildiğini ve taşra bürokrasisi ile yerel elitlerin bu bedelden muaf tutulduğunu ileri sürmüştür: “...Kaymakam Bey Büyük Millet Meclisi namına cepbane taşıttırıyormuşsun, bundaki esbap nedir? Eğer bir ihtiyaç görüyorsanız... ilk evvel kendi ailei muhteremeleri, arkasına baktıkça olsun. Ondan sonra Nuri Bey’in ailei muhteremeleri, ondan sonra belediye reisinin ailei muhteremesi... alsın götürsün, eğer kadınlar götürmesi lazımsa. Yok bizimkiler böyle naz u nimetle beslensin, köylü çalışsın, ölen o zavallı köylü, canını, kanını veren, malını veren o köylü. Sonra karısı da cepbane taşısın. Bunun nerede yeri vardır.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 622.

Bu bulgu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınların neden siyasi bir özne sayılmadığını da açıklar. Savaşın getirdiği aciliyetler pek çok başlığı olduğu gibi kadın hakları meselesini de geri plana atmıştır. Birinci Meclis, toplumu aile, maneviyat, güvenlik, iâşe ve disiplin gibi başlıklar üzerinden değerlendirmiştir. Bu çerçevede kadın da bağımsız bir birey olarak değil, askere giden erkeğin ailevi ve ahlaki tamamlayıcısı olarak görülmüştür.

Gizli celse müzakerelerinde kadının ağırlıklı olarak aile kurumu içindeki rolleriyle anılması (%43,9), dönemin toplumsal yapısını ve savaşın getirdiği zorunlulukları yansıtmaktadır. Cephedeki askerlerin maneviyatını yüksek tutmak ve toplumsal düzenin devamlılığını sağlamak için ailenin korunmasına stratejik bir önem atfedilmiştir. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in vatan bağlılığını aile bağı üzerinden temellendirmesi⁴⁴ ve Fevzi Paşa'nın askerinin moralini aileleriyle haberleşmesine bağlaması⁴⁵, bu anlayışı somutlaştırmaktadır.

Bu çerçevede, asker ailelerinin sosyo-ekonomik durumu Meclis'te sıkça gündeme gelmiştir. Özellikle subay eşlerinin geçim sıkıntısıyla hizmetçilik veya belediye süpürgeciliği gibi işlere yönelmek zorunda kalmasının yarattığı rahatsızlık⁴⁶, bir hak veya emek meselesinden ziyade, ordunun itibarı ve erkek statüsünün korunması kaygısıyla tartışılmıştır. Meclis'in Ankara'dan taşınması tartışılırken Dr. Rıza Nur'un kadınların telaş yaratacağını ve yalnız gidemeyeceklerini söylemesi⁴⁷ ise kadınları korunmaya muhtaç gören geleneksel anlayışın bir örneğidir. Bu yaklaşım, literatürde Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın statüsünün aile içi roller (asker annesi ve eğitici eş) ve ulusa hizmet anlayışı çerçevesinde tanımlandığı tespitleriyle uyumludur.⁴⁸ Göle'nin modernleşme sürecinin kadınlara kamusal alanda yeni roller kazandırırken özel alandaki geleneksel konumlarının sürdüğüne dair vurgusu da Meclis'teki bu yaklaşımda karşılık bulmaktadır.⁴⁹

Savaşın yoğun bir döneminde (1921-1922) "Namus Söylemi ve Şiddet" in belirginleşmesi (%25,1) işgalin yarattığı tehdit algısıyla doğrudan ilişkilidir. Müzakerelerde kadınların ırz ve namusunun korunması, vatanın dokunulmazlığı ile eş tutulmuştur. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey⁵⁰, Hafız Mehmet⁵¹ ve Rıfat Bey⁵² gibi mebusların aktardığı işgal ve isyan bölgelerindeki şiddet vakaları, bu dilin Millî Mücadele'yi meşrulaştırmak

44 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 69.

45 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 129.

46 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 523; TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 874.

47 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 256.

48 Yeşim Arat, "Feminists, Islamists, and Political Change in Turkey," *Political Psychology* 19, 1 (March 1998): 118–119; Altınay, *The Myth of the Military-Nation*, 138–142; Saktanber, "Kemalist Kadın Hakları Söylemi," 325.

49 Göle, *The Forbidden Modern*, 13–14.

50 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 547.

51 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 341.

52 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 453.

ve ulusal birliği sağlamak için güçlü bir seferberlik aracı olarak işlediğini gösterir. Bu yaklaşım, ulus inşa süreçlerinde kadın kimliğinin millî onurun simgesi hâline getirildiğini öne süren literatürle örtüşür. Kandiyoti ve Yuval-Davis’in vurguladığı üzere, milliyetçi söylemlerde kadınların iffetinin korunması millî onurun korunması anlamına gelmekte ve kadın da ulusun kültürel sürekliliğinin taşıyıcısı olarak görülmektedir.⁵³ Namus söylemi ayrıca iç güvenlik bağlamında da sıkça dile getirilmiştir.

Millî Mücadele, cephe ile cephe gerisi arasındaki ayrımın kalktığı bir “topyekûn harp” niteliğindedir. Ülkenin sınırlı kaynakları düşünüldüğünde, kadın emeği ordunun ikmali için önemli bir rol oynamıştır. Ancak literatürde sıkça dile getirilen kadın kahramanlığına⁵⁴ rağmen, “Kadın Emeği ve Katkısı” gizli celse zabıtlarında en az yer bulan konulardan biri olmuştur. Kadınların katkıları, genellikle idari zafiyetler veya 1921’de çıkarılan Tekâlif-i Milliye Emirleri’nin uygulanmasındaki suistimaller gündeme geldiğinde tartışılmıştır.

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde kimlik sınırları, devletin bekası, toplumsal düzen ve ahlaki kontrol ölçütleriyle çizilmiştir. Bu çerçevede kadınları da aynı şekilde kapsamıştır. Jeopolitik dengeler gereği Sovyet Rusya ile kurulan ittifaka rağmen, Bolşevizm ideolojisine karşı duyulan şüphe Meclis tartışmalarına yansımıştır. Bolşevizmin aile düzenini ve kadının geleneksel konumunu tehdit ettiği düşüncesi (“kadınlar ortak maldır”)⁵⁵ Birinci Meclis’te tepkiyle karşılanmıştır. Siyasi toplantılara kadınların katılımı ve “yoldaş” olarak anılmaları dahi rahatsızlık yaratmıştır.⁵⁶ Öte yandan, işgallerle mücadele ve savaş döneminde azınlık kadınları genellikle güvenlik şüphesiyle ele alınmıştır.⁵⁷ Casusluk faaliyetleri⁵⁸ (*Şemsimah Hanım* vakası) veya idari meseleler⁵⁹ (Valinin Hristiyan eşinin etkisi) bu kadınlar üzerinden tartışılmıştır. Ahlaki açıdan “öteki” olarak kodlanan kadınlar ise hem ahlaki düzeni hem de güvenliği tehdit eden unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Birinci Meclis tutanaklarında kadınların siyasi bir özne olarak geri planda kalması, literatürde eleştirel bir perspektiften değerlendirilmektedir. Zihnioğlu, dönemi “Kadınsız İnkılap” olarak nitelendirerek kurucu kadronun kadınları bağımsız siyasi aktörler olarak görmediğini ileri sürmüştür.⁶⁰ Tekeli ve Saktanber de kadınların bu süreçte karar alma mekanizmalarında yer alamadığını, devletin kontrollü biçimde tanıdığı hakların muhatabı konumunda kaldığını belirtmiştir.⁶¹ Bu tespitler, zabıtlarda görülen süreklilikle

53 Kandiyoti, “Identity and Its Discontents,” 429; Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, 84.

54 Kurnaz, “Millî Mücadele’de Türk Kadını,” 265–268.

55 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 40.

56 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, 409.

57 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 437–441.

58 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, 588.

59 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, 447.

60 Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, 22.

61 Tekeli, “Emergence of the Feminist Movement in Turkey,” 193; Saktanber, “Kemalist Kadın

uyumludur. Ancak dönemin tarihsel koşulları içinde değerlendirilmelidir. Millî Mücadele'deki aktif rollere rağmen Birinci Meclis, kadınlara siyasi haklar tanınması hususunda adım atmamıştır. Siyasal hakların tanınmasındaki bu gecikme (1930-1934), Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde izlenen tedricî reform stratejisinin bir parçasıdır. Öncelik savaşın kazanılması ve yeni rejimin yerleşmesi olmuştur. Meclis'in homojen olmayan yapısı ve toplumsal hassasiyetler, temkinli davranmayı gerektirmiştir. Nitekim Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in 1923'teki teklifi ve 1924 Anayasası görüşmelerinde Recep Peker'in önerisinin kabul edilmemesi⁶², Meclis içindeki direncin göstergeleridir.

Erken Cumhuriyet liderliği, kadın haklarını modernleşme programının temel unsurlarından biri olarak görmüştür ve toplumsal direnç ihtimalini gözetenek reformları kademeli biçimde sıralamıştır.⁶³ Bu tercih karşılaştırmalı örneklerle de temellendirilebilir. Afganistan'da 1920'lerde Amanullah Han'ın kadınlara ilişkin girişimleri (kız okulları, kamusal görünürlüğü teşviki, örtünmemenin özendirilmesi), diğer düzenlemelerle birlikte muhafazakâr tepkiyi büyütmüş, 1928–1929 isyanları sonrasında rejim istikrarsızlaşmıştır.⁶⁴ İran'da ise Rıza Şah'ın 1936 tarihli Keşf-i Hicap kararnamesiyle getirilen zorunlu açılma geniş toplumsal dirençle karşılaşmış, 1941'de Şah'ın tahttan çekilmesiyle uygulama fiilen sona ermiştir.⁶⁵ Bu iki örnek, toplumsal meşruiyet tesis edilmeden yürürlüğe konan hızlı ve simgesel düzenlemelerin geri tepme riski taşıdığını gösterir. Türkiye'de ise süreç, ani kopuşlardan çok kurumsal temellendirme üzerine kurulmuştur: Tevhid-i Tedrisat (1924) ve Medenî Kanun (1926) ile hukuki-eğitsel altyapı oluşturulmuş, siyasal haklar ise belediye (1930), köy (1933) ve ulusal düzeyde (1934) olmak üzere kademeli biçimde tanınmıştır.

Siyasal süreçlerin ve reform stratejilerinin ancak kendi tarihsel bağlamları ve dönemin krizleri içinde anlaşılabilceği gerçeği, bu çalışmanın metodolojik okuması için de geçerlidir. Reformlar toplumsal dinamiklerden ayrı ele alınamayacağı gibi, metin madenciliğinden elde edilen veriler de tarihsel bağlamından koparıldığında yanıltıcı yorumlara yol açabilir. Nitekim 1921–1922 yıllarındaki veri yoğunlaşması da ancak dönemin koşullarıyla

Hakları Söylemi,” 325.

62 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, cilt 28, 17. İçtima, 3 Nisan 1339, 319–324; 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun milletvekili seçilme şartlarını düzenleyen 11. maddesi görüşülürken Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey, maddedeki “her Türk” ifadesinin kadınları da kapsadığını savunarak kadınlara seçilme hakkı verilmesini talep etmiştir. Ancak meclis çoğunluğunun kararıyla maddeye oylamayla “erkek” kelimesi eklenmiş ve bu yorum kesin olarak reddedilmiştir. Bu tarihsel tartışma ve Recep Bey'in ret kararı üzerine söylediği “*Kadına hak vermediniz. Bari alkışlamayın yahu!*” şeklindeki sitemi için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, Cilt 7, 13. İçtima, 16 Mart 1340 [1924], 541–542.

63 Abadan-Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını,” 12–13.

64 Aliye Yılmaz, “Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Mayıs 2010): 155–165.

65 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012), 211.

birlikte düşünüldüğünde anlamlı hâle gelir. Bu koşullar arasında savaşın yoğunlaştığı dönemde yaşanan Kütahya-Eskişehir bozgunu, Yunan işgal sahasının genişlemesi, Ankara’nın tahliye ihtimali, Tekâlif-i Milliye emirleri, Pontus bölgesindeki güvenlik krizi ve artan asker firarları sayılabilir. Erkek nüfusun cepheye olması dolayısıyla cephe gerisinde kadın görünürlüğünün artması da bu sürecin önemli bir dinamiğidir.

Bu yoğunluk, kadınların zabıtlara birden çok şekilde girdiğini gösterir. İlk olarak kadınlar, işgal ve isyanlardan doğrudan etkilenen ana kitle olarak meclis gündemine girmiştir. İkinci olarak, mebuslar meclis kürsüsünde savaşın yarattığı kurumsal zafiyetleri tartışırken kadınları destekleyici örnekler olarak kullanmışlardır. Bu yolla hem toplumsal direnişi canlı tutmuş hem de kendi tezlerini güçlendirmişlerdir. Üçüncü ve belki de en önemli nokta ise kadınların tutanaklarda her zaman doğrudan bir gündem maddesi olarak yer almamasıdır. Kadınlar çoğu kez iâşe, bütçe, asayiş ve iskân gibi büyük idari krizlerin satır aralarında, dolaylı figürler olarak meclis diline sızmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Birinci TBMM’nin gizli celse zabıtlarında kadınların hangi konularda, hangi koşullarda ve nasıl bir siyasi anlamla yer aldığını incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, kadınların meclis gündemine savaşın sevk ve idaresine bağlı aile, iâşe, tahliye, firar, iç güvenlik ve namus meseleleri içinde girdiğini göstermektedir. Ancak “haklar” başlığı bu çerçevede bağımsız bir ağırlık kazanmamıştır. Birinci Meclis, kadını savaş toplumunun işleyişinde anlam kazanan ailevi, ahlaki ve güvenlikçi düzeneklerin parçası olarak ele almaktadır.

MAXQDA ile yapılan kodlama bu sonucu verilerle desteklemiştir. Kadınlara doğrudan ya da dolaylı biçimde temas eden 371 metin parçasının 163’ü aile ve hane eksenli dolaylı temsillerde, 93’ü namus söylemi ve şiddet başlığında, 63’ü “diğer kadınlar” kategorisinde, 29’u ideoloji/ahlak/siyaset tartışmalarında ve 23’ü kadın emeği bağlamında toplanmıştır. En yüksek yoğunluğun aile çevresinde oluşması, kadınların meclis dilinde baskın olarak eş, anne, dul, yetim yakını ve asker ailesinin ferdi olarak anıldığını ortaya koyar. Namus söyleminin ikinci sırada gelmesi ise kadın bedeninin işgal, isyan ve iç güvenlik tartışmalarında millî meşruiyetin temel dayanaklarından biri hâline geldiğini gösterir.

Söz konusu dağılım, en belirgin hâliyle 1921-1922 yıllarında ortaya çıkar. Kütahya-Eskişehir bozgunu, Ankara’nın tahliye ihtimali, Sakarya öncesi ve sonrasındaki seferberlik baskısı, Tekâlif-i Milliye emirleri, Pontus bölgesindeki güvenlik krizi, firar sorunu ve işgal bölgelerinden gelen şiddet haberleri kadın meselesinin neden bu yıllarda sık sık gündeme

geldiğini açıklayan başlıca etkenlerdir. Kadın emeği daha çok ikmal ve sevkıyat konularında gündeme gelirken, namus meselesi işgal ve iç güvenlik tartışmalarında öne çıkmıştır. Kadına dair dolaylı atıflar ise asker aileleri, dul ve yetimler, tahliye ve toplu cezalandırma başlıklarında yoğunlaşmıştır.

Bu sonuçlar literatürdeki iki önemli boşluğa katkı sağlar. Millî Mücadele dönemindeki kadın, çoğu zaman ya kahramanlık ve fedakârlık anlatıları içinde anılır ya da Cumhuriyet reformlarının öncüsü olarak ele alınır. Bu çalışma ise Birinci Meclis'in kapalı oturumlarına odaklanarak bu iki bakışın arkasında kalan siyasi dili görünür kılmaktadır. Çalışma aynı zamanda TBMM Gizli Celse Zabıtları'nı kadın tarihi açısından sistemli biçimde tarayan ilk çalışmalardan biridir ve dijital kodlama ile tarihsel yorumun nasıl bir araya getirilebileceğine ilişkin bir örnek sunar.

Bütün bu bulgular, gizli celse zabıtlarının savaş stratejisi bakımından olduğu kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarına devreden kadın algısı bakımından da değerli bir kaynak olduğunu ortaya koyar. Zabıtlarda kadın, aile düzeninin taşıyıcısı, askerın moralinin dayanağı, ulusal namusun simgesi ve ahlaki gözetimin nesnesi olarak yer alır. Kadın adlarının seyrek geçmesi de bu tabloyu tamamlar. İlerideki çalışmalarda gizli celselerin açık oturumlar, yerel basın, kadın dergileri, kadın örgütlerinin belgeleri ve bireysel dilekçelerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi, burada ulaşılan sonuçları daha da zenginleştirecektir.

KAYNAKÇA

I. Resmî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4, 92. İnikad, 1 Haziran 1325 [1909].

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 28, 17. İçtima, 3 Nisan 1339 [1923].

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7, 13. İçtima, 16 Mart 1340 [1924].

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1–3. Ankara: TBMM Basımevi, 2023.

II. Araştırma Eserler

Abadan-Unat, Nermin. “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını.” *Türk Toplumunda Kadın*. Editör Nermin Abadan-Unat, 1–31. İstanbul: Ekin Yayınları, 1982.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920–1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Altınay, Ayşe Gül, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Creswell, John W, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. 3. bs. Thousand Oaks, CA: Sage, 2013.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet: “İkinci Grup”*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Eski, Mustafa, *20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları*. Ankara: Önder Matbaacılık, 2008.

Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*, çeviren Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012.

Göle, Nilüfer, *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996.

- Kara, Nilgün Nurhan. “Millî Mücadele’nin Kadın Kahramanlarından Gördesli Makbule Hanım.” *Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*. Editör Nilgün Nurhan Kara, Latif Daşdemir ve Özer Küpeli, 345–354. İzmir: Meta Basım, 2008.
- Kaşıyuğun, Ali. “Kurtuluş Savaşı’nda İaşe: TBMM Zabıt Cerideleri Ekseninde Bir Değerlendirme (1920–1922).” *XIX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt VII, Editör A. Kaymak vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Miles, Matthew B., ve A. Michael Huberman. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. 2. bs. Thousand Oaks, CA: Sage, 1994.
- Saktanber, Ayşe. “Kemalist Kadın Hakları Söylemi.” *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, cilt 2, Editör Ahmet İnsel, 323–339. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Tekeli, Şirin. “Emergence of the Feminist Movement in Turkey.” *The New Women’s Movement: Feminism and Political Power in Europe and the USA*, Editör Drude Dahlerup, 179–199. London: Sage, 1986.
- Tekeli, Şirin. “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri.” *Türk Toplumunda Kadın*, Editör Nermin Abadan-Unat, 365–379. İstanbul: Ekin Yayınları, 1982.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 12. bs. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Yuval-Davis, Nira, *Cinsiyet ve Millet*, çeviren Ayşin Bektaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

III. Makaleler

- Arat, Yeşim, “Feminists, Islamists, and Political Change in Turkey.” *Political Psychology* 19, 1 (March 1998): 117–131.
- Braun, Virginia ve Victoria Clarke. “Using Thematic Analysis in Psychology.” *Qualitative Research in Psychology* 3, 2 (2006): 77–101.
- Çelik, Esmâ Torun, “Türk Kadın Kahramanı Kara Fatma.” *Turkish Studies* 11, 16 (2016): 131–158.
- Doğualp Çiçek, Hazine, “Atatürk Dönemi TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Türk Kadınının Birey Olma Süreci (1920–1938).” *Anasay* 24 (2023): 105–132.

- Hayta, Necdet ve Belenli, Tuğba. “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar.” *Belleten* 80, 287 (2016): 279–306.
- Kandiyoti, Deniz, “Identity and Its Discontents: Women and the Nation.” *Millennium: Journal of International Studies* 20, 3 (1991): 429–443.
- Keskin, Ömer, “TBMM Gizli Celselerinde Öne Çıkan Meseleler (1920–1934).” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 2 (2015): 183–202.
- Kurnaz, Şefika, “Millî Mücadele’de Türk Kadını.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12, 34 (1996): 257–268.
- Polat, Hüseyin ve Körpe, Mesut. “TBMM Genel Kurul Tutanaklarından Yakın Anlamli Kavramların Çıkarılması.” *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 11, 3 (2018): 235–244.
- Topçu, İlyas, “Birinci ve İkinci TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi.” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2018): 93–109.
- Yılmaz, Aliye, “Amanullah Han’ın Islahatları ve Atatürk.” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, (Mayıs 2010): 155–165.
- Yılmaz, Hadiye, “1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası.” *Atatürk Yolu Dergisi* 59, (2016): 263–296.

Extended Abstract

This article asks a specific question: how were women discussed in the Secret Session Minutes of the First Grand National Assembly of Türkiye during the National Struggle, and what does this discussion reveal about the political grammar of gender in the founding years of the Republic? The significance of the problem lies in a basic paradox. Women were not represented in the Assembly, yet they appeared repeatedly in its closed deliberations. The Secret Session Minutes therefore make it possible to observe how the all-male founding elite conceptualized women when discussing war, security, family, morality, and state-building away from public scrutiny.

The existing literature on women in the National Struggle generally moves along four lines. The first highlights women's participation in wartime mobilization and foregrounds women's contribution through logistics, public meetings, relief organizations, and sacrifice. The second, shaped by feminist historiography, focuses on the limits of women's citizenship and the state-centered character of reforms in the first years of the Republic. The third examines women through theories of nationalism and gender, emphasizing how women came to symbolize national honor, cultural continuity, and moral boundaries. The fourth consists of studies using the parliamentary minutes as sources for political history, social policy, or text mining, but without systematically focusing on women in the Secret Session Minutes. This article addresses that gap by examining women in the hidden deliberative space of the founding parliament.

Methodologically, the article is based on the first three published volumes of the First Term Secret Session Minutes. No sampling was used within this corpus. The material was examined through source-based reading, thematic analysis, and MAXQDA 24-supported coding. Coding combined deductive and inductive strategies. In total, 371 meaningful passages containing direct or indirect references to women were identified. These passages were grouped under five main themes: women's labor and contribution, the discourse of honor and violence, indirect representations of women, ideology/morality/politics, and other women. Each passage was also interpreted together with contextual metadata such as speaker, date/session,

and broader thematic context including military-security, economic crisis, internal rebellion, minority question, and ideological conflict. In this study, digital coding is not treated as a substitute for historical explanation; it serves as a tool for identifying where and when specific themes intensified.

The findings show that women were most frequently represented indirectly, through the family. The largest thematic cluster consists of references to women as wives, mothers, widows, dependents, and members of military households. In the hidden political language of the Assembly, the family was not merely a private institution. It was a strategic unit tied to soldier morale, wartime discipline, relief distribution, evacuation, migration management, and the preservation of social order. Thus women became visible not as autonomous rights-bearing citizens but as relational figures whose significance derived from the family’s role in sustaining the war effort.

The second major thematic cluster concerns the discourse of honor and violence. Reports of rape, abduction, massacre, and humiliation in occupied regions and conflict zones placed women’s bodies at the center of the language of national legitimacy. In these debates, the defense of the homeland was repeatedly articulated as the defense of women’s honor. Yet the same discourse also had an internal dimension. It was used to condemn abuses by irregular forces, indiscipline in counter-insurgency operations, and collective punishment directed at deserters’ families. For this reason, honor in the Secret Session Minutes functioned not only as an anti-occupation discourse but also as a criterion for the moral legitimacy of state power.

Women’s labor appeared less frequently as an explicit category, but this low frequency should not be read as insignificance. Rather, it shows that the Assembly discussed women’s labor mainly at moments of crisis, especially during the implementation of the Tekâlif-i Milliye orders, transport shortages, and provisioning problems in 1921–1922. Deputies referred to women carrying ammunition, supplying carts and animals, sustaining villages, and enduring severe deprivation. However, these contributions were not framed as labor rights or civic participation. They were represented as emergency wartime sacrifice. Hidden deliberations also exposed the tension between praise and exploitation: the same speeches that acknowledged women’s contribution also described them as overburdened, barefoot, hungry, and pushed beyond the moral limits of acceptable sacrifice.

Another important finding concerns ideology, morality, and security. In the debates of 1920–1921, women appeared in relation to anti-Bolshevik fears, moral panic, and espionage. Women addressed as “comrades” in political gatherings or imagined as moving outside the confines of traditional family life triggered strong reactions in the Assembly. Likewise, women associated with espionage, especially minority women or women accused of carrying

information, were discussed as security risks. These themes suggest that when women moved beyond family-centered roles, they were often recoded in the hidden language of the Assembly as ideological, moral, or security threats.

The category of “other women” further sharpens the political map of gender. Minority women, prostitutes, and elite urban women were discussed differently from the idealized “Anatolian woman.” Minority women appeared in a double register: sometimes as civilians deserving humanitarian treatment, sometimes as figures of suspicion linked to insurgency or disloyalty. Prostitutes were discussed through the language of moral danger and wartime disorder. Elite Muslim/Turkish women, by contrast, became objects of resentment when deputies compared their relative comfort to the suffering and labor of peasant women. These distinctions reveal that the hidden political language of the Assembly did not treat women as a unified category. Instead, it produced a hierarchy of womanhood structured by nationalism, morality, class, and security.

A complementary finding concerns the scarcity of women’s personal names in the minutes. Women were rarely mentioned as named individuals. When they were, this usually occurred in exceptional contexts such as espionage accusations, ideological controversy, financial petitions, or symbolic religious reference. Most women remained anonymous and appeared through collective labels such as Anatolian women, officers’ families, Muslim women, widows, or prostitutes. This anonymity is analytically significant. It suggests that women were not primarily imagined as political individuals but as functions within larger moral and administrative categories.

The article’s main argument is therefore clear. In the Secret Session Minutes of the First Assembly, women were not constituted as autonomous political subjects. They were positioned as carriers of family continuity, supports of military morale, symbols of national honor, and objects of moral and security-oriented regulation. This hidden parliamentary discourse complicates celebratory narratives of women’s wartime participation and adds historical depth to critical scholarship on the limits of women’s citizenship in the first years of the Republic. At the same time, the study shows that digital classification alone is not enough. Historical interpretation becomes convincing only when coded data are reintegrated into the concrete context of war, evacuation, occupation, internal rebellion, provisioning, and economic crisis. In that sense, the article contributes both empirically and methodologically: it reveals what the founding elite said about women behind closed doors and demonstrates how digitally classified data can be transformed into historical explanation when treated within a rigorous contextual frame.